

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

ZAGREBAČKA SRAMOTNA KNJIGA
DISCIPLINSKE MJERE U HRVATSKOM ŠKOLSTVU
U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

STUDENTICA: MELITA MEZGA

MENTORICA: DR.SC. ZVJEZDANA SIKIRIĆ ASSOULINE

ZAGREB, 2018.

„Gledaj da te mladi zavole, pa će te onda rado slušati.

U svakom mladiću, pa i u onom najnesretnijem,

ima jedna točka pristupačna dobru,

i prva je dužnost odgojitelja da nađe tu točku,

taj osjetljivi konop, uže srca, da ga po njemu pridobije.“

Don Bosco (1815. - 1888.)

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
1.1.	O PROMJENI ATRIBUCIJE ZAGREBAČKE SRAMOTNE KNJIGE	5
2.	HRVATSKO ŠKOLSTVO U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA	6
2.1.	ŠKOLSKI ZAKONI I PUČKO ŠKOLSTVO	7
2.2.	O ŠKOLAMA ZAGREBAČKE SRAMOTNE KNJIGE	11
	UZORNA UČIONA	12
	DONJOGRAĐSKA GLAVNA UČIONA	14
2.3.	UĐIMO U ŠKOLU 19. STOLJEĆA	16
3.	SRAMOTNA KNJIGA	18
3.1.	ZAGREBAČKA SRAMOTNA KNJIGA	19
3.2.	ŠKOLSKI I NASTAVNI RED ZA PUČKE ŠKOLE U KRALJEVINAH HRVATSKOJ I SLAVONIJI (1875.) – na primjerima Zagrebačke Sramotne knjige	23
3.3.	ANALIZA DISCIPLINSKIH MJERA U SRAMOTNOJ KNJIZI	29
3.4.	ANALIZA PRIJESTUPA IZ SRAMOTNE KNJIGE	35
3.5.	O UČITELJIMA I UČENICIMA IZ ZAGREBAČKE SRAMOTNE KNJIGE	43
4.	DISCIPLINA I KAŽNJAVANJE	55
4.1.	O DISCIPLINI I KAŽNJAVANJU U 19. STOLJEĆU	55
4.2.	OBITELJ I DISCIPLINA	60
4.3.	IZ PERA TADAŠNJIH UČITELJA I PEDAGOGA	62
4.4.	PREMA UKIDANJU TJELESNOG KAŽNJAVANJA	65
5.	ZAKLJUČAK	67
6.	IZVORI I LITERATURA	69
	NEOBJAVLJENI IZVORI	69
	OBJAVLJENI IZVORI	69
	ŠKOLSKA IZVJEŠĆA I ZAKONODAVSTVO	69
	SUVREMENI NOVINSKI ČLANCI I MEMOARI	70
	LITERATURA	71
7.	SAŽETAK - SUMMARY	75

I. UVOD

„Čekaj, kad budeš u školu hodio.“¹ nerijetko se upozoravalo dijete u domovima 19. stoljeća, kada bi počinilo neki nestašluk ili pak bilo neposlušno. Djeca sa svojih nekoliko godina života tek upoznaju „pravila ponašanja“ u društvu; nestašluci i istraživanje granica dopuštenog najzanimljivija su im aktivnost, dok ih roditelji pokušavaju uplašiti odlaskom u školu gdje će se po prvi puta susresti s autoritetom izvan svog doma. Učitelji i učiteljice 19. stoljeća uz obrazovanje imali su zadatak i odgojiti dijete, što je podrazumijevalo strogo provođenje discipline. Sloboda (pre)odgoja koju su učitelji imali proizlazi iz potrebe za odgojem djece – učenika u buduće poslušne građane, poslušne vladajućem sustavu i autoritetu. Nakon raspada feudalnog sustava gradi se novo građansko društvo čiji se autoritet razvija po građanskoj patrijarhalnoj vertikali – u obitelji je to otac, a u školi školske vlasti koje predstavljaju one vladajuće.² Svojim autoritetom i provođenjem discipline učitelji imaju i ovlasti kažnjavanja zločeste i neposlušne djece, što je često uključivalo i tjelesno kažnjavanje.

O kažnjavanju u školama svjedoče nam razne uredbe i školski dokumenti; jedan od njih je i znamenita Sramotna knjiga, zbog vanjskog izgleda, ali i sadržaja, simbolično prozvana Crnom knjigom. Zanimljiv je to školski dokumenat, u kojem vidimo živu svakodnevicu, pozadinu svih školskih pravila reda i ponašanja, iz perspektive učitelja koji za određeni prijestup jednog (ili više) učenika kažnjava određenom kaznom iz jednog razloga – da se krivac popravi. Danas je u zagrebačkim arhivima sačuvano nekoliko školskih sramotnih knjiga ili pak njezinih inačica. Među vrijednijima je *zagrebačka Sramotna knjiga*³ u koju su upisivane bilješke o kažnjavanju učenika od 1857. do 1893. godine. Izložena je u stalnom postavu Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, unutar tematike školskih dokumenata. Naizgled je zaboravljena, u kutku sobe, ali svojim sadržajem osvježavajuća točka posjetiteljima u vođenim obilascima. Među listove Knjige zabilježeni su svakodnevni prijestupi učenika poput brbljanja, nemira, lijenosti i kašnjenja na nastavu, ali i oni pomalo neuobičajeni. Spomenimo samo primjer učenika 4. razreda Lavoslava Bretsneidera koji u travnju 1889. odmah poslije ispovijedi odlazi u krčmu popiti malo vina s Vebleom Franjom i šegrtom Rudolfom Jambrešićem. Učenik je za ovu nepodopštinu prijavljen, te je ovlašću učitelja Varžičke kažnjen

¹ Franjo Šćepanek, „Tjelesna kazna u školi ima se ukinuti“ u *Napredak* 2 (1869), 31.

² Dinko Župan, „Živio svijetli ban!“, u *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 214.

³ HŠM A 185 Sramotna knjiga Glavne učione u Zagrebu. 1857.-1893. (dalje: Sramotna knjiga). Iako je prilikom obrade pripisana samo Uzornoj glavnoj učioni, detaljnijim proučavanjem zaključila sam da je pripadala i Donjogradskoj pučkoj školi, na što ću se kasnije osvrnuti.

odgovarajućom kaznom - šibom. Učenik Fureš Marko se popišao u otvorenoj sobi, te je nekom učeniku ukrao knjigu; učenici Požar Dragutin i Masnec Stjevo su 1883. na ulici hrabro vikali „Krepali Mađari!“; učenik Petelinšek je za učiteljicom Höpler vikao nepristojne riječi i izvrćao joj ime. Svi redom kažnjeni su i njihova su nedjela zauvijek zabilježena u Sramotnu knjigu. Budući da je u tom razdoblju njihovo ponašanje bilo jednako važno kao i znanje, ono se moralo i disciplinirati na određeni način – bol od šibe možda je kratko trajala, ali sramota upisa u Knjigu pratila ih je tokom cijelog školovanja. Danas su ti učenici zajedno sa svojim učiteljima i učiteljicama glavna tema ovog diplomskog rada.

Moj rad na ovom istraživanju je započeo u Hrvatskom školskom muzeju čijom sam ljubaznošću dobila kopiju Knjige, čitanjem i transkribiranjem zapisa. Svi zapisi su rukom pisani; tridesetak učitelja i učiteljica ostavilo je tridesetak različitih rukopisa, ali zbog tematike zapisa određeni su se izrazi (formulacije i određene kazne) često ponavljali, pa je taj zadatak odrađen bez većih teškoća.⁴ Budući da su zapisi već podijeljeni po školskim godinama, to mi je pomoglo da složim kronološki pregled u kojem sam kasnije uspoređivala zapise sa promjenama školskih zakona ili pak po učestalosti prijavljenih učenika. Analizirala sam sve zapise po razlogu prijave i po dobivenoj kazni. Sve sam podatke unijela u tablice, te neke usporedila u grafičkim prikazima.

Godišnja izvješća pučkih škola i Glavni imenici (matice) s popisima učenika i učitelja pomogli su mi u atribuciji Sramotne knjige, dok pozadinu savršeno nadopunjuje sačuvana službena školska dokumentacija Donjogradske pučke škole poput Zapisnika učiteljskih sjednica i Školske spomenice.

Nakon analize Sramotne knjige proučavala sam povijest školstva u Hrvatskoj, školsku dokumentaciju vezanu uz disciplinu i kažnjavanje, kao i povijesna istraživanja vezana uz odgoj i održavanje discipline. Naposljetku, istražila sam i suvremene časopise i memoare koji govore o toj tematici.

Poviješću školskog odgoja i discipline u 19. stoljeću danas se aktivno bavi nekoliko kustosa Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu, gdje su u nekoliko navrata i postavljene izložbe s tematikom odgoja i discipline u školama tog razdoblja. Neke od značajnijih su gostujuća izložba *Stara škola novu tuče - od straha Božjeg do dječjih prava*, izložba Slovenskog školskog muzeja o kaznama i nagradama autora Stanea Okoliša iz 2005., te [U]okvir[i] svoje

---

⁴ Na pojedinim mjestima rukopis je teže čitljiv ili nečitak, pa sam nečitke riječi označila donjim razmakom ( ).

školsko ponašanje: disciplina u školama krajem 19. stoljeća i danas autorice Kristine Gverić, postavljene 2009. godine. Osim izložbene djelatnosti, kustosi se bave i izdavačkom djelatnošću, te svojim radom sudjeluju u raznim znanstveno-obrazovnim skupovima o povijesnim, pedagoškim i obrazovnim temama.

Odgojem i obrazovanjem u Hrvatskoj u 19. stoljeću bave se i povjesničarke Ida Ograjšek Gorenjak i Dunja Modrić Blivajs, kao i Dinko Župan koji sa svojim suradnicima predvodi višegodišnji projekt na Hrvatskom institutu za povijest o razvoju hrvatskog školstva „od protomodernizacije do modernizacije“. 2017. godine izdana je i objavljena na internetu prva knjiga građe *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj I.: Zakonodavni okvir* te postavljena izložba *Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću*. Dinko Župan je jedan od rijetkih koji se u svojim radovima konkretnije osvrnuo na politku kažnjavanja u školama, pogledavši je iz sociološke perspektive. U susjednoj Sloveniji se kažnjavanju u školi 19. stoljeća posvetila profesorica pedagogije Monika Govekar Okoliš, izdavši 2001. svoju doktorsku tezu *Disciplina in vzgojni režim v gimnazijah na Slovenskem v letih 1849-1914* čiji rad mi je bio dobra smjernica u ovom istraživanju.

Značajni izvori informacija su autori koji su i sami neposredno kroz rad i istraživanja iskusili školstvo 19. stoljeća: Antun Cuvaj, pedagog i osnivač Hrvatskog školskog muzeja, autor je monumentalnog djela *Građe za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, izdanog u čak 11 svezaka, danas digitaliziranog,⁵ u kojem su opisani svi školski zakoni, popisane razne učiteljske skupštine pa čak i biografije pojedinih učitelja i pedagoga.

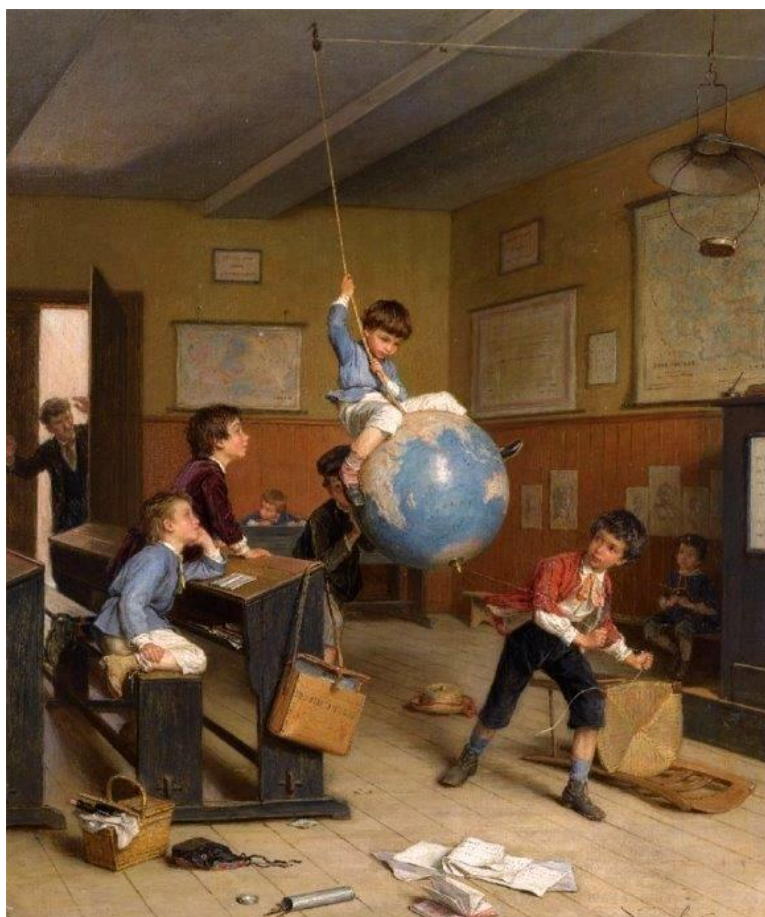
Hrvatskom školstvu uvelike su doprinjeli brojni učitelji i pedagozi pišući u časopisu *Napredak*, tada vodećem časopisu za učitelje koji je počeo izlaziti 1859. godine. Izlazio je triput mjesečno, novostima iz učiteljskog života okupljao je cijelu učiteljsku zajednicu iz različitih dijelova zemlje, te je danas vrijedan suvremen izvor podataka dostupan u digitalnoj bazi *Stari hrvatski časopisi*. U časopisu se pisalo o učiteljskim sjednicama, analiziralo se školske zakone, iznosile su se različite teorije o odgoju, obrazovanju i vježbanju učenika, objavljivale su se pjesme i pripovijetke, kao i sastavci o općenitim temama iz svakodnevice u kojima su se davale i didaktičke smjernice, kako i što od općenitog znanja prenijeti učenicima. Brojni su

---

⁵ Zahvaljujući projektu Metelgrad, virtualnom kulturnom gradu, u sklopu virtualne knjižnice Metelwin digitalizirana je i javnosti dostupna sva građa ovog djela.

učitelji pisali i vlastite stavove i iskustva iz školskog života, nerijetko i o samom kažnjavanju šibom.

U časopisu je svoja razmišljanja, kao i sjećanja iz vlastitog djetinjstva i školovanja pisao i Mijat Stojanović, rođen 1818. godine, jedan od najistaknutijih prosvjetnih djelatnika u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Svoje memoare *Sgode i nesgode* davno je pripremio za tisak, a oni su konačno ugledali svijetlo 2015. godine, u sklopu prijespomenutog projekta Hrvatskog instituta za povijest. O svojem je odgoju i školovanju u memoarima *Tragovi prošlosti* pisala i spisateljica Vilma Vukelić, kao i prirodoslovac Dragutin Hirc koji je i sam polazio jednu od škola u kojoj se vodila Sramotna knjiga, te je u memoarima *Stari Zagreb* iz prve ruke prenio školsku atmosferu i disciplinu.

Slika br. I. Dargelas, Andre Henri - Put oko svijeta (*Le Tour Du Monde*)

I.1 O PROMJENI ATRIBUCIJE SRAMOTNE KNJIGE

Službeno je Sramotna knjiga u muzejskoj dokumentaciji Hrvatskog školskog muzeja pripisana (samo) zagrebačkoj Glavnoj učionici, pod imenom Sramotna knjiga Glavne učionice. Na naslovnoj strani ili koricama knjige nigdje nije naznačeno kojoj školi je pripadala, ali je potpisom tada djelujućih ravnatelja i učitelja u zapisima ona pripisana Glavnoj učionici. Istraživanjem povijesti Glavne učionice i školske dokumentacije iz tog razdoblja⁶ i uspoređujući je s podacima iz same Sramotne knjige, naišla sam na nekoliko nepodudaranja, poput tada djelujućih učitelja ili pak popisanih učenika. Saznanja sam potvrdila istražujući popise učenika i učitelja u godišnjim izvještajima pučkih škola na području grada Zagreba koja su se izdavala od 1860. do 1917. Zaključila sam da su u Sramotnu knjigu upisivani učenici Uzorne/Glavne učionice u razdoblju od 1857. do 1875. godine, da bi u školskoj godini 1875./1876. ona bila vjerojatno prenesena u Donjogradsku opću pučku školu iz koje su upisivani učenici do zadnjih zapisa 1893./1894.

U školskoj godini 1875./1876. na području škola grada Zagreba došlo je i do premještenja velikog broja nastavnika, pa tako i s Uzorne/Glavne učionice na Donjogradsku opću pučku školu, poput učitelja Gustava Hackla i Ferde Vuksanovića, koji je postavljen za ravnatelja škole. Kasnije se, u Školskoj spomenici Dolnjogradske obće pučke dječjačke škole u Zagrebu školske godine 1886./1887., spominje tradicija mjesečnih sjednica učiteljskog zbora od 1875. godine i odluka da se u školu uvede zlatna odnosno časna knjiga i crna knjiga, „u koju se upisuju učenici loše ćudorednosti“.⁷ S obzirom da Ferdo Vuksanović kao učitelj potpisuje prve prijave u Sramotnoj knjizi, dok je još pripadala Uzornoj/Glavnoj učionici, te kasnije kao učitelj i ravnatelj prijave pod Donjogradskom pučkom školom, slobodno možemo pretpostaviti kako je upravo on odgovoran za njezino prenošenje u drugu školu.

Uzmemo li u obzir nova saznanja, možemo predložiti promjenu atribucije Sramotne knjige i njezinu pripadnost ne samo Uzornoj učionici već i Donjogradskoj pučkoj školi, dodavši joj u nazivu pridjev *zagrebačka*.

---

⁶ HR-DAZG-207 Državna mješovita pučka škola u Samostanskoj ulici.

⁷ Školska spomenica Dolnjogradske obće pučke dječjačke škole u Zagrebu (HR-DAZG-207).

2. HRVATSKO ŠKOLSTVO U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

U razdoblju u kojem se ispunjavala Zagrebačka Sramotna knjiga, od prvih zapisa 1857. do zadnjih 1894. godine, mijenjali su se i školski sustavi, zakoni, nastavni redovi, kao i brojni učenici i učitelji, te razvijali razni pedagoški pravci i teorije odgoja. Kako bismo bolje upoznali pozadinu Sramotne knjige i njezin značaj u tadašnjem školstvu proučimo tadašnje društvene i školske prilike, školske zakone, ali i odnose.

Slika br.2. Ban Ivan Mažuranić

2.1 ŠKOLSKI ZAKONI I PUČKO ŠKOLSTVO

U drugoj polovici 19. stoljeća, budi se hrvatsko školstvo: pod utjecajem europskih tokova dolazi do novih pedagoških spoznaja, pravaca, metoda, kasnije i školskih reformi. Hrvatsko školstvo nastojalo ih je pratiti, kako u obrazovanju, tako i u odgoju, vapijući za novom školom, unapređenjem i modernizacijom. Prevodila su se brojna djela i članci inozemnih autora, na temelju kojih su se formirale misli istaknutog kruga prosvjetnih djelatnika na našem području. Djelom su tome pridonijeli i učitelji koji su se obrazovali na raznim učilištima u inozemstvu, dijelom tiskovine i različita izdanja koja su se slala izvana, a dijelom pak dolazak učitelja iz ostalih dijelova Kraljevine, poput Vjenceslava Mařika iz Češke. Hrvatsko školstvo 19. stoljeća uvelike je obilježila slavna Mažuranićeva reforma 1874., koja mu je postavila moderne, čvrste temelje i usmjerila ga u novom smjeru.

Školstvo do Mažuranićeve reforme u građanskoj Hrvatskoj ravnalo se, uz poneke izmjene, po *Sustavu početnih učionica (Systema scholarum elementarium)* koji se uvodi 16. srpnja 1845., kao posljednji u nizu *Temeljnih zakona sustava državnog školstva Habsburške monarhije*.⁸ Ipak, novi školski propisi *Systeme* počeli su se provoditi tek nekoliko godina kasnije, od 1848., kad odredba o hrvatskom kao službenom jeziku stupa na snagu i kad su uvjeti za njihovu provedbu bili povoljniji.⁹ Cilj školovanja učenika po *Systemi* jest da stječu pravi i valjani odgoj i obrazovanje, prema svom staležu i stanju, što će im dati čvrsti temelj daljnjoj naobrazbi i odgoju. Pučke škole su bile podijeljene, ovisno o mjestu i broju razreda, na niže i više. Niže pučke škole, uglavnom seoske, bile su obavezne za sve učenike, obuhvaćale su 1. i 2. razred, dok su više škole, većinom u trgovištima i gradovima, pružale i daljnju naobrazbu kroz 3. i 4. razred. Učenici u učili mađarski i materinji jezik, u višim razredima i njemački te obavezni vjeronauk. Kraljevsko namjesničko vijeće provodilo je nadzor nad školama preko dijecezanskih školskih nadzornika, u pravilu iz redova klera, svećenika i vjeroučitelja. U sljedećem se desetljeću učitelji pod utjecajem europskih ideja nastoje boriti za moderno školstvo te za odvajanje škole od Crkve. Vidljivi su pomaci u obrazovanju samih učitelja – 1849. osniva se prva učiteljska škola Učiteljna učiona zagrebačka, a godinu dana kasnije objavljen je i prvi pedagoški priručnik za učitelje Stjepana Ilijaševića: *Obuka malenih ili katehetika za porabu učiteljem i svećenikom*. 1. listopada 1859. izlazi prvi broj *Napretka*,

⁸ Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak V. *Od 20. listopada 1860. do 20. travnja 1868.* (Zagreb: trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, 1910.), 53.

⁹ Dunja Modrić Blivajs, „Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine“ u *Povijesni prilozi* 32 (2007), 209-220.

časopisa za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Uređivao ga je vjeroučitelj i pedagog Stjepan Novotny, zajedno s vodećim zagrebačkim učiteljima, kako bi pronašli „sredstvo i način kako i sa čime obraditi rahlu zemljicu djetinjeg srca da bude i dobar kršćanin i vrijedan građanin“¹⁰. Uz brojne članke, razmišljanja i vijesti iz školskog svijeta, raspravljalo se o odgoju, o tjelesnom kažnjavanju pa i o pitanju uprave i nadzora nad školstvom, da bi se učiteljstvo polako dijelilo na dvije struje, ono naklonjeno kleru i ono koje se želi izdvojiti iz crkvene ovlasti. U šezdesetim godinama 19. stoljeća rasprave su se širile i na potrebu za ponovnom reorganizacijom školstva: nakon Bachovog aspolutizma 1861. vodeći intelektualci i učitelji okupljeni u Školski odbor pokrenuli su zahtjev za preustroj školstva.¹¹ Zahtjev je podnesen Saboru na zasjedanje, ali je s raspuštanjem Sabora ostao bez sankcija. Školstvo se i dalje ravnalo po zakonu iz 1845., ali sa dolaskom Franje Račkog na mjesto školskog nadzornika i izjavitelja za pučke i srednje škole 1863. donesene su brojne naredbe koje su ga polako unaprijeđivale. Rački je zatekao školstvo u apsolutističko-centralističkom sustavu, koji je bio napredan ali se još uvijek provodio germanizacijom.¹² Djelovanjem Račkog otvorene su brojne pučke škole, poboljšana je učiteljski položaj i položaj narodnog jezika u školama.¹³ Iako nije bio omiljen u političkim krugovima, prosvjeta je u njemu nalazila dobrog i uspješnog suradnika. Učitelji, okupljeni 1865. godine u novoosnovano prvo učiteljsko društvo *Zadruga* s učiteljem Ivanom Filipovićem na čelu, daju još jedan prijedlog preustroja ustava pučkog školstva.¹⁴ Ni taj prijedlog nije bio izglasan u Saboru ali je postavio dobar temelj kasnijim zakonima i školskim uredbama. Prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868.) Hrvatska je dobila samostalnost u području sudstva, školstva i uprave, što je probudilo težnje za preustrojem školstva. Iako su često ostali neprihvaćeni, učitelji i dalje rade na poboljšanju školstva i učiteljstva: 1869. godine okupljeni u saborski školski odbor započinju rad na osnovama novog zakona,¹⁵ 1871. u Zagrebu je održana prva Opća učiteljska skupština, a ubrzo i prvo pedagoško društvo *Hrvatski pedagoško-književni zbor*. Učitelji okupljeni u pedagoškim društvima aktivno su se zalagali za nove napredne ideje i zakone koji su dolazili iz Europe, iskazivali su težnje za slobodnim školstvom, izdvojenim iz nadzora Crkve, dok su Crkva i kler branili svoje povijesno pravo na nadzor nad školama, ne želeći prihvatiti nove ideje. Pomirbeni je ton učitelja J. Jurkovića koji objašnjava da učiteljstvo ne želi raskidati sa

¹⁰ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958), 115.

¹¹ Cuvaj V, 7.

¹² Cuvaj V, 52.

¹³ Cuvaj V, 61.

¹⁴ Cuvaj V, 74.

¹⁵ Cuvaj VI, 314.

Crkvom, već samo označiti granice.¹⁶ Usprkos negodovanju klera, pod banom Ivanom Mažuranićem 14. listopada 1874. donesen je novi školski zakon – prvi hrvatski moderni - *Zakon ob ustroju pučkih škola i preporandija za učiteljstvo obćih pučkih učiona u Hrvatskoj i Slavoniji*. Taj je zakon promijenio daljni tok obrazovanja u hrvatskom školstvu – počeo se provoditi stručni nadzor nad školama (postavljeni su *županijski školski nadzornici* i *školski odbori*) te je pučka škola postala opća i javna. Opće pučke četverogodišnje škole postale su obavezne za svu djecu od 7. do 12. godine života. Ovim se Zakonom država pobrinula za otvaranje novih škola, podizanje zgrada i pribavljanje učila i literature na hrvatskom jeziku svim školama. Razgraničena je nadležnost Crkve nad pučkim obrazovanjem: ostalo joj je pravo nadzora nad nastavom vjeronauka i općim odgojem, dok su učitelji, predmetna nastava i školska uprava stavljeni pod državni nadzor. Poboljšan je i socijalni status učitelja, koji sada postaju javni činovnici, te uz bolje obrazovanje dobivaju i bolje plaće, a često i riješeno stambeno pitanje. U škole se uvode novi metodički postupci koji s pomoćnim sredstvima zornije upotpunjuju nastavu, dok se više pozornosti posvećuje i tjelesnom razvoju djeteta. Konkretnija pravila ponašanja u školi izrečena su u *Školskom i nastavnom redu*, koji je izdan godinu dana kasnije, te ću se na njega kasnije malo dublje osvrnuti, uz usporedbu primjera kršenja nekih pravila ponašanja iz Sramotne knjige.

Novi zahtjevi učitelja javljaju se u osamdesetim godinama 19. stoljeća, kada se po pripojenju Krajine i banovanju Khuena Hedervaryja javlja novo školsko pitanje. Učitelji započinju inicijativu gradnje Učiteljskog doma, te propitkuju moguću reviziju Zakona o školstvu, budući da bi on morao biti svevažeći za sve dijelove zemlje. Kako bi se sva prosvjeta ujediniła 1886. godine održana je I. Opća skupština Saveza hrvatskih učiteljskih društava na kojoj su donijeli zajedničke zaključke – zahtjev za proširenjem Zakona 1874. na područje Krajine, ali i neke novosti: produljenje niže pučke škole na šest godina, dok bi viša pučka škola trajala 8 godina. Većina prijedloga prihvaćena je u novom, *Drugom školskom zakonu* 31. listopada 1888. koji je bio jedinstven za svo naše područje. Vjerski predstavnici su ga dočekali s olakšanjem jer je pravo javnosti bilo dano svim školama, i onim konfesionalnim, ukoliko su ispunjavale zadaću općih javnih škola. Iako je to bio pomak prema povezivanju prosvjete i unifikaciji školstva, bio je pomalo nazadan po položaju samih učitelja. Socijalni status učitelja ovim se Zakonom opet snizuje, s ujednačavanjem i smanjivanjem plaća i prihoda, određivanjem radnog vijeka na 40 godina, a učiteljicama se u slučaju udaje onemogućavao daljnji rad. Ipak, učitelji su se imali čemu radovati - u Zagrebu je 1889. otvoren Hrvatski

---

¹⁶ Franković, *Povijest*, 164.

učiteljski dom, prvi takav u Austro-Ugarskoj monarhiji i drugi u Europi. Prosvjetari, okupljeni u razna društva poput Učiteljske zadruge, Hrvatskog pedagoškog-književnog zbora ili pak Saveza hrvatskih učiteljskih društava nastavili su se i u narednim desetljećima boriti za bolje, modernije školstvo, nove metode odgoja i obrazovanje učitelja. U sklopu časopisa *Napredak* izdavali su se službeni propisi, naredbe i promjene u vezi školstva, ali i ideje i stavovi pojedinaca, učitelja i pedagoga kojima je stalo za bolje obrazovanje i bolji odgoj, te na kraju za bolje društvo koje se gradi u školama.

Slika br.3. Časopis *Napredak*, prvi broj

2.2 O ŠKOLAMA ZAGREBAČKE SRAMOTNE KNJIGE

Sredinom 19. stoljeća u gradu Zagrebu javno su djelovale 3 glavne učione – 2 muške, Kaptolska glavna učiona i Uzorna (Gornjogradska) glavna učiona i 1 ženska, Glavna djevojačka učiona. 1865. godine je otvorena i treća muška učiona, Donjogradska glavna učiona, da bi se u osamdesetim godinama otvarale i Ilička, Petrinjska, a zatim i ostale škole na području grada Zagreba. U zapisima Zagrebačke Sramotne knjige pronalazimo zapise iz Uzorne glavne učione i Donjogradske glavne učione.

Slika br.4. Zgrada Donjogradske pučke škole (danas OŠ J.J.Strossmayera), oko 1900.g.

UZORNA GLAVNA UČIONA

U razdoblju od 1857. do 1875. godine Sramotna je knjiga pripadala Uzornoj glavnoj učioni. Među oskudnim povijesnim izvorima ponegdje se spominje i kao Izgledna glavna učiona, Glavna gradska učiona, Gornjogradska glavna učiona ili kao Kraljevska vježbaonica. Nije poznat datum osnivanja ove škole, ali budući da je tokom povijesti bila usko povezana s preparandijom, kao njezine temelje možemo uzeti Glavnu narodnu učionu iz vremena Marije Terezije, osnovanu oko 1776. godine. Glavna narodna učiona je također bila četverogodišnja i nju su polazili i vježbenici za učiteljsko zvanje.¹⁷ Među školskom statistikom se 1827. godine spominje kao Kraljevska normalna glavna škola s nekoliko smjerova: narodna škola, civilni ili realni razred, crtarska škola, glazbena škola i preparandijalni tečaj.¹⁸ Glavna narodna učiona se spominje sve do četrdesetih godina 18. stoljeća: za vrijeme ravnatelja Josipa Šufflaya uređen je brežuljak ispred Opatičkih vrata na Sjevernom šetalištu, koja su srušena i na čijem je mjestu 1839. godine otvorena nova školska zgrada na 2 kata.¹⁹ Za vrijeme ravnatelja Josipa Stajdohara (1842.-1847.) otvara se i nedeljna škola 1846. godine s prvim učiteljem Ferdom Mlinarićem.²⁰ 1849. godine nakon preuređenja je otvoren učiteljski zavod Učiteljna učionica zagrebačka (od 1850. Zagrebačka muška učiteljska škola) u zgradi grkokatoličkog sjemeništa u Gospodskoj ulici. Ipak, ovim su odvajanjem preparandije i škole budući učitelji ostali bez praktičnog vježbanja u školi.

Slijedi nekoliko godina „šutnje izvora“ do spomena Gornjogradske učione 1852. godine, podijeljene u 3 razreda te gornji i donji odsjek I. razreda.²¹ Nekoliko godina kasnije, uz nju se spominje otvaranje Male realke, a 1855. godine je ponovno u njezinu zgradu premještena i učiteljska škola.²² Sve tri institucije se odlukom c. k. ministarstva za bogoštovlje i nastavu 1856. godine spajaju pod zajedničku upravu i ravnateljstvo Franje Sladovića do 1858., Josipa Torbara do 1860. i Franje Klaića do 1874. godine.²³

Od 1861. godine redovito se izdaju školska izvješća za pučke škole na području grada Zagreba. Tako saznajemo da su te godine uz Gornjogradsku/Izglednu djelovale i Gornjogradska ženska pučka škola, Kaptolska muška i Kaptolska ženska pučka škola. Uz

---

¹⁷ Cuvaj II, 68.

¹⁸ Cuvaj II, 326.

¹⁹ Cuvaj III, 190.

²⁰ Cuvaj III, 173.

²¹ Cuvaj IV, 81.

²² Cuvaj IV, 204.

²³ Cuvaj IV, 213, 217.

novosti iz škola i statistiku, izvješća sadržavaju i popise učitelja i učenika po razrednim odjeljenjima. U Gornjogradskoj učioni je radilo 5 učitelja: Ferdo Mlinarić, Ferdo Vuksanović, Vjenceslav Mařík, Ivan Šah i Ivan Stožir. Škola je bila podijeljena u 4 razreda: 1. razred je polazilo 58 učenika, 2. razred 80, 3. razred 89, a 4. razred 84 učenika.²⁴

Od 1865. godine na svim se glavnim učionama uvodi opetovna obuka, škola ponavljanja naučenog gradiva za učenike koji su završili četverogodišnje obrazovanje. Na Uzornoj učioni je ona bila organizirana u viši i niži odjel, a poučavali su učitelji Mařík i Vuksanović s vjeroučiteljem Kučenjakom. Uz opetovnu obuku se uvodi i obuka u risanju za šegrte, organizirana, ovisno o znanju, u 3 različita odjela.²⁵

U školskom se izvješću godine 1866./67. spominje potreba za novom zgradom, jer je trenutna bila neodgovarajuća.²⁶ Nije navedena nova lokacija škole, ali se sljedeće godine spominje smještaj u „dobroj, zasebnoj zgradi“.²⁷

Obilježavajući stotu godišnjicu zagrebačkog učiteljišta, zagrebačka je preparandija ponovno preustrojena 1875. godine: Gornjogradska glavna učiona na kojoj su se vježbali učiteljski pripravnici pretvorena je u vježbaonicu uz mušku preparandiju.²⁸ Kao i svake školske godine, došlo je do promjene među nastavnim osobljem, a većina učitelja (kao i Sramotna knjiga) prešla je na Donjogradsku glavnu učionu.

Vježbaonica uz mušku preparandiju će djelovati sve do 1892. kada se seli na Donji grad, a na njezinom mjestu otvara Gornjogradska dječjačka niža pučka škola.²⁹

---

²⁴ Izvestje o Kraljevskom učiteljištu i glavnih pučkih učionah slobodnog kraljevskog i glavnog grada Zagreba, šk. god. 1861. (dalje: Izvjestje...).

²⁵ Izvestje..., šk. god. 1866.

²⁶ Izvestje..., šk. god. 1867.

²⁷ Izvestje..., šk. god. 1868.

²⁸ Napredak 22 (1875), 25 (1886).

²⁹ HR-DAZG-194 Državna mješovita pučka škola Gornji Grad, historijat stvaratelja fonda.

DONJOGRADSKA GLAVNA UČIONA

Zbog sve većeg broja učenika koji su pohađali škole, 60tih se godina 19. stoljeća pokazala potreba za otvaranjem još jedne škole na području Donjeg grada. Grad Zagreb kupuje kuću Sorgovih u Samostanskoj ulici, a škola započinje s radom 22. listopada 1865. godine kao Donjogradska glavna učionica u Zagrebu.³⁰ Iz imovnika saznajemo da je škola imala 4 razredne učionice, risaonicu i crkvicu posvećenu sv. Vjekoslavu. Svaka učionica je imala 8 klupa, učiteljski stol, 3 stolca i školsku ploču. Školsko predsoblje je kasnije uređeno kao ravnateljska pisarna sa stolom, stolcem s naslonom i velikim ormarom za nastavna pomagala. Od nastavnih sredstava se spominju zemljovid, toplomjer, globus i razne slike.³¹

Školu u narednim godinama polazi sve više učenika i 1870. godine se otvaraju dva dodatna razreda, organizirana kao paralelke (A i B odjel razreda). 1873. godine otvorena je treća, godinu dana kasnije i četvrta paralelka, dok su 1881. godine u prvi razred upisana čak 3 odjela (A, B i C), zbog čega je škola i preuređena, kako bi se u nju smjestilo 9 razreda.

Kao i u ostalim glavnim školama, redovito se provodila i opetovna obuka, prijedpodne srijedom 2 sata i nedjeljom 2 i pol sata. Naredbom iz 1875. godine opetovna je obuka preustrojena i podijeljena na opetovnjake i analfabete. Svi učenici su od sada svoje obrazovanje nastavljali na višim i nižim tečajevima opetovnica na Donjogradske škole, dok je za nepismene mladiće bila organizirana nastava analfabeta na Kaptolskoj školi. 1878. godine je i taj tečaj premješten na Donjogradsku školu. Tečaj analfabeta je organiziran za mladiće starosti između 14 i 17 godina, većinom mlade šegrte bez ikakvog općeg znanja. Zanimljiv je podatak da je većina mladića koji su pohađali tečaj iz Zagorja: 1883. godine je tečaj pohađalo njih 76, a samo je jedan bio iz Zagreba, a ostali iz Zagorja.³² S obzirom na broj šegrta u gradu, polazak tečaja nije bio redovit; mladići su nezainteresirani, a nerijetko i sami majstori teško puštaju dragocjene ruke na nastavu, dok su učitelji redovito ukazivali na potrebu obrazovanja budućih privrednika. Kako bi povećali broj obrazovanih šegrta, 1885. godine se počela naplaćivati školarina od 5 forinti i globa majstorima ukoliko ne bi pustili svoje šegrte na tečaj.³³ Novim obrtnim zakonom 1886. godine regulirano je obrazovanje šegrta; u zgradi je svečanom misom i molitvom sv. Josipu otvorena šegrtska škola koja će od 1890. djelovati

---

³⁰ HR-DAZG-207 Državna mješovita pučka škola u Samostanskoj ulici, historijat stvaratelja fonda.

³¹ Izvjestje..., šk. god. 1866.

³² Izvjestje..., šk. god. 1883.

³³ Izvjestje..., šk. god. 1885.

zasebno.³⁴ Šegrtska škola, podijeljena u viši i niži tečaj, obrazovala je buduće tesare, tapetare, postolare, bravare, klesare, krojače, a jedan od poznatijih učitelja na školi je bio poznati slikar Ferdo Quiquerec.³⁵

Zbog sve većeg interesa malih čitača škola je podnijela zahtjev građanima za donacijom knjiga kako bi se u školi otvorila školska knjižnica. 1887. u školi je otvorena knjižnica, isključivo za „učenike koji se dobro ponašaju i uče“, a radila je četvrtkom od 8 do 9 sati.³⁶

Sve više se povećava broj učenika; školska izvješća iz 1888. godine govore kako je u klupama za dvoje sjedilo po troje učenika, što je učiteljima onemogućavalo normalan rad.³⁷ 1890. godine školu je, od te godine i petogodišnju, upisalo čak 605 učenika. Zbog pomanjkanja prostora četiri su razreda bila smještena u preuređenoj zgradi vojne glazbe u Petrinjskoj ulici. Postavljen je zahtjev za novom zgradom, te je Gradsko poglavarstvo kupilo zemljište u Samostanskoj 24, svega nekoliko koraka dalje od stare škole. 5. listopada 1890. godine preko 700 učenika je ušlo u novu dvokatnu školsku zgradu s 13 učionica, gombalištem i kapelicom. Uz 5. razred je organiziran i 6., s idejom očuvanja mladih, preslabih za neki zanat ili daljnje školovanje, što dalje od ulice i skitanja.

1892. godine se u blizini otvara kraljevska vježbaonica (uz kraljevsku učiteljsku školu), koja rasterećuje dio učenika, a školska knjižnica se spojila s knjižnicom Gornjogradske pučke škole u Centralnu knjižnicu zagrebačkih pučkih škola.³⁸ Školske godine 1893./1894. postavljen je novi školski ravnatelj, što možemo povezati i s prekidom unosa zapisa u Sramotnu knjigu.

Donjogradska pučka škola je kroz kasniju povijest primila i djevojčice 1932. godine, mijenjala razne programe ali i svoja imena, da bi danas u istoj zgradi na adresi Varšavske 18 djelovala kao Osnovna škola Josipa Jurja Strossmayera.

---

³⁴ Izvjestje..., šk. god. 1887.

³⁵ Izvjestje..., šk. god. 1889.

³⁶ Izvjestje..., šk. god. 1887.

³⁷ Izvjestje..., šk. god. 1888.

³⁸ HR-DAZG-207, historijat stvaratelja fonda.

2.3 UĐIMO U ŠKOLU 19. STOLJEĆA...

Slika br.5. Prikaz učionice 19. stoljeća u Hrvatskom školskom muzeju

Zahvaljujući stoljetnim naporima učitelja i učiteljica udruženih od 1871. godine u Hrvatski pedagoško-književni zbor, svečano je 1901. godine otvoren i Hrvatski školski muzej. Građa zbirke tog muzeja počela se prikupljati još prije, na inicijativu pedagoga Antuna Cuvaja, da bi danas Muzej u stalnom postavu prikazao preko tisuću eksponata, od zbirke učila, nastavnih pomagala i školske opreme, udžbenika i priručnika, radova učenika i nastavnika, školskih propisa, do nama posebno vrijedne arhivske zbirke, zbirke fotografija te dokumentacije o školstvu.

Među zanimljivijim dijelovima stalnog postava jest i prikaz učionice 19. stoljeća. Na zvuk zvonca uđimo među male drvene učeničke klupe, pogledajmo na učiteljski stol na kojem stoji globus, na čelu sobe školska ploča s kredom i spužvom, na zidovima velika drvena brojilica, zemljovidna zavičajna karta, botaničke ilustracije i nekoliko prepariranih ptica, dok nas s vrha zida simbolično sve promatra Raspelo i slika kralja Franje Josipa I. Zamislimo li se u toj učionici, prepunoj đaka različitih razina znanja, različitih interesa, različitog porijekla i odgoja, pokušajmo i čuti šaputanje, brbljanje, buku i nemir, lupanje perom po klupama, a onda i glas učitelja koji nastoji unijeti red, mir, stegu, ali prenijeti znanje i odgoj. Zamislimo moguća pitanja u glavama sedmogodišnjaka kada uče napamet najčešće nerazumljivo gradivo ili desetogodišnjake kojima su šale ili spačke zanimljivije od učiteljevih riječi. Zamislimo i položaj učitelja koji mora izaći na kraj s pedesetak potpuno različitih učenika, zainteresirati ih

za gradivo ili pak ih nekoga kazniti šibom za uporan nemir. Zanimljivo piše tadašnji pedagog iz dječje perspektive: „Nečudim se, što se djeca tako plaše učione, kada čuju, da se tamo sjedi smirom na jednom mjestu po 5 i 6 sati na dan, docim bjahu kod kuće uvijek slobodni, ili na polju, ili na dvorištu skačući, igrajući se ili pjevajući. Djetetu bila je već muka, kada mu majka zabrani, da neizlazi iz sobe, a kamo bi sada, gdje se ima podvrći po svom sudu tako strogu zaptu.“³⁹

---

³⁹ Nepoznat autor, „Kako valja postupati s početnici, da jim škola omili i daju rado polaze“ u *Napredak* 18 (1861), 280-281.

3. SRAMOTNA KNJIGA

Za vrijeme cara Josipa II, u drugoj polovici 18. stoljeća u škole se uvode dodatne disciplinarne mjere kojima se odgojno usmjeravalo učenike: počasne i sramotne knjige.⁴⁰ Sramotne (Strafprotokoll, crne knjige) samim svojim imenom popisuju učenike koji su kršili školska i društvena pravila i za to bili kažnjeni, dok se u počasne (zlatne, Ehrensbuch) upisivalo odlične, marljive i uzorne učenike s pohvalom na kraju školske godine. Danas je u zagrebačkim arhivima sačuvano nekoliko počasnih i sramotnih knjiga; Antun Cuvaj spominje najstariju poznatu sramotnu knjigu škole bivšeg krajiškog područja u Slunju, iz 1827. godine,⁴¹ dok Hrvatski školski muzej kao najstariju u svojem fundusu navodi Zapisnik kazni pučke škole u Kaniži iz 1853. godine.

Sramotna knjiga otkriva nam onaj aspekt školske svakodnevice koji ostaje izostavljen iz službenih školskih dokumenata, one jednostavne svakodnevne situacije u učionicama i izvan njih u kojima su glavni akteri neposlušni dječaci, dječaci željni pustolovina ili pak „slavni“ kršitelji reda i pravila.

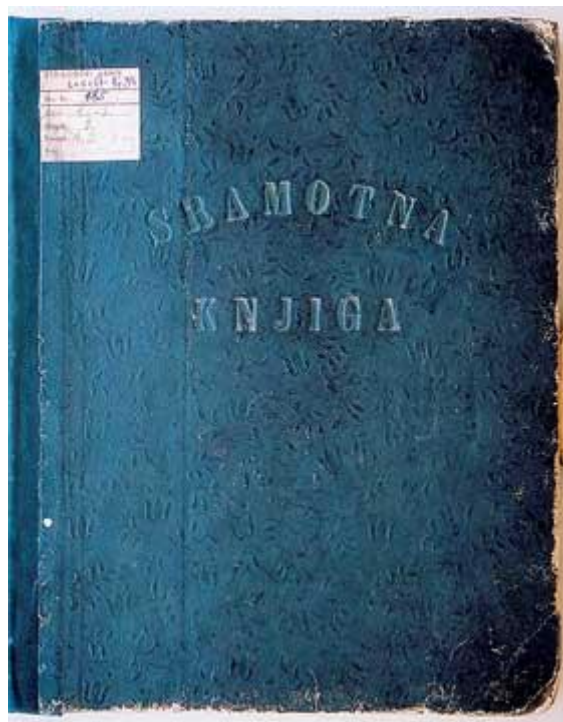
Slika br.6. John George Brown *Banda (The Gang)*, oko 1894.

---

⁴⁰ Cuvaj II, 17.

⁴¹ Cuvaj II, 17.

3.1 ZAGREBAČKA SRAMOTNA KNJIGA

Slika br.7. Sramotna knjiga Glavne učione (HŠM)

Zagonetni popisi učeničkih nepodopština sakrili su se u knjizi tvrdih crnih korica sa stiliziranim ornamentom listićâ i utisnutim polukružnim naslovom „Sramotna knjiga“. Tridesetak je učitelja i učiteljica u pola stoljeća na šezdesetak listova popisalo više stotina učenika u više od tisuću prijestupa. Svaki je upis navodio ime učenika, prijestup zbog kojeg ga se upisuje, određenu kaznu ili opomenu te datum kada je prijestup počinjen ili kazna izvršena uz potpis odgovornog učitelja. Na primjer:

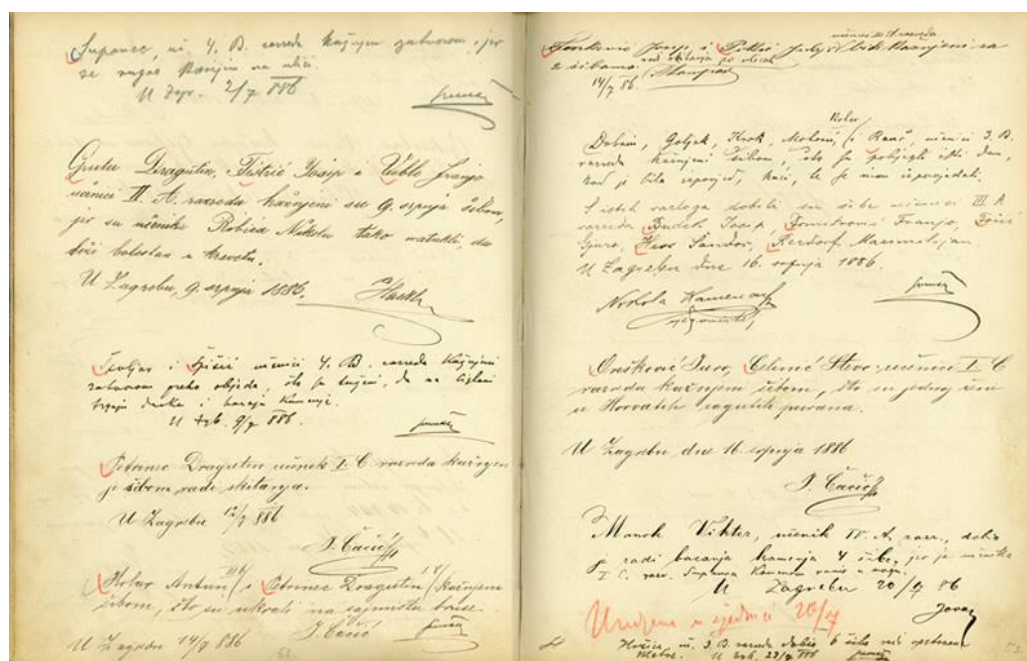
*„Heina Rudolf kaznjen sa dve
šibe radi osobitoga prkosa i radi toga što je
dvaput uzastopce pobjegao iz zatvora,
bio je kažnjen u prisutnosti svoje majke.
U Zagrebu dne 21/11. 1884. Franjo Šuller“⁴²*

Upisi učitelja pretežno su gramatički i pravopisno točni; rijetke su greške formulacije upisa ili pogrešno upisana imena učenika, koja su precrtana i odmah ispravljena, bez

⁴² „Sramotna knjiga Glavne učione u Zagrebu“, Hrvatski školski muzej (HŠM A 185), num. 36.

naknadnih ispravaka.⁴³ Češće se kao „pogreške upisa“ samo precrtavaju imena i prezimena učenika.⁴⁴ Pretpostavljam da se radilo o pogrešno prijavljenim učenicima, ali nije isključeno da su i sami učenici pravovremenom isprikom uspijevali izmoliti spas od neke kazne ili upisa u knjigu.

Za vrijeme četrdesetak godina koliko se upisuje u Sramotnu knjigu mijenjao se i jezik i pravopis učitelja. Slobodno možemo zaključiti kako je Sramotna knjiga većinom pisana po tada važećem korijenskom pravopisu. Prve godine zapisa otkrivaju upotrebu štokavske ekavice (Věkoslav, polěće, poběgli..) koja se kasnije, s općim razvojem hrvatskog jezika, razvila u ijekavicu.

Slika br.8. Stranica iz Sramotne knjige (HŠM)

Što se tiče upisa imena učenika, ona su često skraćivana u upisima; npr. ime Ljudevit često je zapisano kao Ljud. (ili pak nadimak Lujo), Stjepan – Stj., ili pak u inačici kao npr. Gjuro-Jura. Česte su i nesuglasice oko upisa prezimena stranog porijekla, na primjer učenika Vollmost Eduarda koji je, ovisno o učitelju, upisivan kao Vollmost, Volmost ili Folmost ili pak prezimena Tatzler-Tatcer, Szpurnay-Špurnej, Pichler-Pihler i dr. Potvrđuju to i dvije oprečne prakse 19. stoljeća: Babukićeva „Piši za oko, govori za uho“ i popularnija Adlerova „Piši kako govoriš“. U nekoliko je navrata prezime učiteljice bilo zapisano kao posvojni pridjev od

⁴³ Sramotna knjiga, 19, 63.

⁴⁴ Sramotna knjiga, 99.

prezimana (slično patronimu), npr. Olga Šah – Olga Šahova, Höpler – Hoplerova; u čemu prepoznajemo ostatke patrijarhalne kulture.

Prvi upisi učenika započinju 1857. godine na Uzornoj učionici. Slijedimo li (naknadnu) paginaciju izvedenu u Školskom muzeju, nekoliko je godina nezabilježanih ili neevidentiranih kažnjavanja, točnije od 1858. do 1866., te od 1870. do 1872. godine. Nekoliko je i dodatnih zapisa, priloženih na kraju knjige, iz 1863., te 1865.-1868. godine kojima bismo mogli nadopuniti „rupe“ u evidenciji.⁴⁵ Od dolaska knjige na Donjogradsku glavnu učionicu 1875. godine evidencija se vodila redovito, sve do 1894. godine kada krajem školske godine prestaju zapisi.

Zapisi su naslovima podijeljeni po školskim godinama, negdje i po polugodištima i razrednim odjeljenjima. Vrijeme upisa u Sramotnu knjigu u odnosu na počinjeni prijestup nije određeno: neki su učenici upisivani netom po počinjenom prijestupu, a neki tek po zaključku sa učiteljske sjednice ili klasifikacije na kraju polugodišta. Tada bi učenici najčešće bili zajednički opomenuti. Za svaki zapis u knjizi i izvršenu kaznu je odgovarao sam učitelj, odnosno razrednik, koji je taj zapis i unio, dok je neke zapise, osobito one zapisane na učiteljskim sjednicama, unio i potpisao ravajući učitelj škole.

Svaki upis je podrazumijevao i određeni počinjeni prijestup. Od učenika u 19. stoljeću, konkretnije nakon uvođenja slavnog Mažuranićevog zakona 1874., očekivalo se da slijedi određena pravila ponašanja – osobito moralna – pod izrazom *ćudorednost* ili *ćudoređe*, kao i ostala pravila vezana uz školski i nastavni red. Školski su zakoni, kao i pravilnici poput *Školskog i nastavnog reda* davali konkretne propise i pravila ponašanja učenika, ali i njihovih učitelja. Učitelj je odgovarao za učenike pred vlasti i pred njihovim roditeljima. U školi je on predstavljao oca i vladajući sistem. Učenici su prema tome imali svoje dužnosti i određena im pravila i zabrane.

Ipak, tokom 19. stoljeća mijenja se pogled ne samo na školstvo već i na sam odgoj djece. Iako nam je iz današnje perspektive možda nezamislivo kažnjavanje učenika zbog lijenosti, nemira, kašnjenja ili tučnjave – u tom razdoblju još uvijek se propitkuje i razvija položaj djeteta u društvu. Uz to još se propitkuju njegova prava i mogućnosti, kao i među učiteljima i vodećim pedagogima tog razdoblja pitanje kažnjavanja, pogotovo tjelesnog. Da uđemo u perspektivu 19. stoljeća, potrebno je proučiti tadašnje društvo, kroz što ono sada

---

⁴⁵ Autentičnost i pripadnost dodatnih zapisa na kraju Sramotne knjige se može dokazati popisanim učenicima i učiteljima.

prolazi, u kojem smjeru se razvija? U kojem smjeru se razvija tadašnja pedagogija i školstvo? Što očekuju tadašnji učitelji i koji su im ciljevi? I ne manje bitno – kakve su obitelji iz kojih dolaze učenici? Kako izgleda svakodnevica tipičnog desetogodišnjaka koji dolazi u pučku školu i najčešće pod utjecajem društva radi nepodopštine?

3.2 ŠKOLSKI I NASTAVNI RED ZA PUČKE ŠKOLE U KRALJEVINAH HRVATSKOJ I SLAVONIJI (1875.) na primjerima iz Sramotne knjige

Kako bismo bolje upoznali razloge i ciljeve Sramotne knjige i kažnjavanja uđimo u školski sustav 19. stoljeća. Njega je uvelike obilježio moderni Mažuranićev zakon 1874., konkretnije *Školski i nastavni red*, pravilnik iz 1875., a kasnije i Zakon iz 1888., prilagođen novim situacijama u zemlji. *Školski i nastavni red* točno je propisao obaveze učenika i učitelja i odredio mjere kažnjavanja nepoštivanja istih. Kako bih približila održavanje discipline u školama, pojedina ću školska pravila potvrditi primjerima iz Sramotne knjige.

POLAZAK NASTAVE

Učitelji 19. stoljeća bili su potpuno odgovorni za svoje učenike, kako u privatnom, tako i u školskom životu – njihova je glavna zadaća naučiti svoje učenike odgovornom, moralnom ponašanju te ih obrazovati za dobre građane. Dužnost im je učenike naučiti na čistoću i red, ne samo na tijelu i odjeći, već i u samoj učionici. Obaveza pučkog školovanja trajala je 5 godina, ne računajući opetovnicu. Učenik je tako od svoje 7. do 12. godine imao obavezu od 1. listopada, 9 mjeseci redovito pohađati nastavu. Učenik je bio obavezan na vrijeme dolaziti na nastavu, ne udaljavati se iz školske zgrade i ne izostajati bez određenog razloga i isprike ni jedan sat.⁴⁶ Posebna naredba o polasku škole određivala je kontrolu izostanaka i kazne predviđene za učenike koji su izostajali s nastave ili pak se skitali. Kažnjavanje je kasnije ublaženo zakonom iz 1888. kada su zabranjene tjelesne kazne za učenike koji bi kasnili na nastavu. Zanimljivo je primjetiti nekoliko primjera zauzetih roditelja (ili čak braće) koji su i sami dovodili ili prijavljivali djecu (ili braću) učiteljima da ih kazne zbog skitanja:

„Mozar Vilko, učenik II.b razreda, opomenut radi toga što se po ulici poteže i zato u školi zakašnjava, te mu zgroženo zatvorom. U Zagrebu, 8. studenog 1886. Varžička“⁴⁷

„Hermanšek učenik 4.B razreda dobio šibje (dva šikca) poradi uličnog skitanja i izostajanja iz škole. U Zagrebu 20/12 1882. Tomšić“⁴⁸

„Krok, učenik 4.B razreda na prijavu brata i sestre opomenut radi skitanja. U Zagrebu, 8. veljače 1887. Tomšić“⁴⁹

⁴⁶ „Školski i nastavni red za pučke učione u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“ (*Narodne novine*, 1875), čl. 20.

⁴⁷ Sramotna knjiga, 56.

⁴⁸ Sramotna knjiga, 33.

⁴⁹ Sramotna knjiga, 60.

PONAŠANJE

Ocjene iz znanja bile su jednako važne kao i ocjene iz ponašanja. Najvažnija zadaća škole jest da religiozno i ćudoredno odgaja djecu, te da ih podučava općem znanju i razmišljanju potrebnom za građanski život. Učitelju je bilo dozvoljeno služiti se svim zakonom dozvoljenim i pedagoški isprobanim sredstvima da djecu odgoji kao valjane članove Crkve i države, razvijajući u njima tada bitne vrline - pobožnost i lijepo ponašanje, osjećaje dužnosti i poštenja, prema građanskoj zajednici i ljubavi prema domovini i vladaru. Nakon završenog obaveznog školovanja, učeniku se izdala otpusnica, u kojoj su bili zabilježeni njegovi podaci, ocjene iz znanja pojedinih predmeta, te ocjene iz ponašanja i marljivosti. Polazak škole se određivao opisnim ocjenama: „veoma marljiv, marljiv, prekidan i nemaran“, dok se moralno ponašanje (ćudorednost) određivalo izrazima: „veoma pohvalna, pohvalna, zakonom primjerena, bezprikorna i ne bez prikora poradi...“. Napredak u znanju se bilježio se sa: „veoma dobar, dobar, dovoljan, srednji i slab“.⁵⁰ Bilo je primjera učenika koji zbog svojeg lošeg ponašanja i loše ocjene iz ćudoređa nisu redovito prolazili školske razrede, već ih često ponavljali:

„Pirker, učenik IV.B razreda obtužen da je sa Steinaltom, učenikom III.B razreda počinio najgadniji nemoralni čin, što su i oba učenika priznala, da krivci toga čina, osim toga zavodjuju ova učenika ostale učenike na ulične nemoralne čine, stoga će oba učenika u budućoj sjednici predložiti na izključenje iz pučke škole, odnosno izdati će se obojici pošto su već 12. godina prekoračila o pučku školu već pet godina polazila otpusnica iz pučke škole sa klauzulom u ćudorednosti: „ne bez prikora poradi posvemašnje moralne pokvarenosti“. ... U Zagrebu dne 12/6. 1883. Fr. Šuller“⁵¹

Škole u 19. stoljeću još su uvijek velikim dijelom konfesionalne i čvrsto povezane sa Crkvom. Zakon iz 1874., na malo je liberalniji način ustrojio upravljanje školama, ali i dalje je jedan od bitnijih ciljeva bio odgoj kroz vjeru, u ovom slučaju katoličku, koji je vodio u ćudorednost. Ono što je povezivalo školu i ćudorednost bila je pobožnost: kako nalaže *Školski red*, vjeroučitelji i svjetovni učitelji su dužni nadzirati školsku mladež pri izvršavanju pobožnih dužnosti, a tako i biti osjetljivi na čistoću tijela i jezika u školi.⁵²

⁵⁰ Školski i nastavni red 1875, čl. 16.

⁵¹ Sramotna knjiga, 35.

⁵² Školski i nastavni red 1875, čl. 63.

„Petelinšek Antun kleo je dne 26. oktobra 1886. pred šestoricom učenika g. Boga i zato je bio za prvi put po ravnateljstvu opomenut. 21/10. 86. Kamenar, vjeroučitelj“⁵³

„Dobrin, Goljak, Krok, Mohović, Koler i Ranč, učenici 3.B razreda kažnjeni šibom, što su pobjegli isti dan, kad je bila izповјед, kući, te se nisu izповјedali. Iz istih razloga dobili su šibe učenici III.A razreda Budek Josip, Domitrović Franjo, Fočić Gjuro, Hess Šandor, Rezdorf Maximilijan. U Zagrebu dne 16. srpnja 1886. Nikola Kamenar, vjeroučitelj, Tomšić“⁵⁴

DISCIPLINARNA SREDSTVA

Što se tiče održavanja discipline, u pučkim školama od 1875. propisana su i dozvoljena sljedeća disciplinarna sredstva: pohvala, nagrada, opomena, ukor, stajanje u klupi, stajanje izvan klupe, zadržavanje učenika poslije nastave na duže ili kraće vrijeme uz nadzor učitelja i određenu duhovnu radnju (npr. čitanje katekizma), poziv učenika na učiteljsku sjednicu zbog ukora, privremeno ili trajno premještanje u niži razred, te privremeno isključenje učenika iz škole (iznimno, u slučaju da je konstantno loše utjecao na ostale učenike).⁵⁵ Učitelj je imao pravo upotrebljavati odgojna sredstva uzimajući u obzir raznolikost djece, a kazne nikada nisu smjele vrijeđati moralne osjećaje djece niti ugrožavati njihovo zdravlje.⁵⁶ Iz primjera u Sramotnoj knjizi je vidljivo da se u zagrebačkim školama ipak upotrebljavaju i druge (tradicionalne) mjere discipline poput kažnjavanja šibom ili klečanja. O tom ću se pitanju pozabaviti kasnije u ovom radu još detaljnije i povezati ga s problematikom discipline i odgoja u 19. stoljeću.

„Auer, Lipnik i Veselić, učenici II.b razreda počinili su bezstidan čin. Pozvati će se njihovi roditelji, da se na to upozore, a u školi odsele ovi učenici imadu izvan klupa u blizini učiteljevoj stajati. U Zagrebu, 8. lipnja 1887. Tomšić“⁵⁷

„Dne 9. listopada 1876. usudi se učenik 3.A razreda Štimec kroz prozor pljuvati na ulicu, baš u ono vrijeme, kada najviše svieta prolazi, stoga bijaše isti od 4-5 sati zatvoren uz pismenu radnju. Učenik 3.A razreda Eibel bijaše dne 16. listopada radi kletve od 11 - ½ 1 zatvoren, a u zatvoru je morao ½ sata klečati a kroz celo vrieme učiti katekizam. F.Vuksanović, ravn.učit., Ljudevit Tomšić, učitelj“⁵⁸

„Kalaminec, učenik III.B razreda kažnjen je šibom sa tri udarca što je govorio nemoralne

---

⁵³ Sramotna knjiga, 56.

⁵⁴ Sramotna knjiga, 53.

⁵⁵ Školski i nastavni red 1875, čl 23.

⁵⁶ Školski i nastavni red 1875, čl 22.

⁵⁷ Sramotna knjiga, 65.

⁵⁸ Sramotna knjiga, 17.

rieči i kvario ostalu mladež, kleo mater i učenika Klina tukao. Ako se ovaj učenik u kratko vrijeme ne popravi morati će se predložiti na izključenje. U Zagrebu dne 4. siečnja. 1886.

*Razrednik bolestan. Franjo Šuller*⁵⁹

Kada je učitelj primoran kazniti, kaznit će što je moguće rijeđe i obzirnije, u vidu da je to njegova dužnost i moralna odgovornost.⁶⁰

„Radi nečednog ponašanja vanjskog i školskog, štono se po čestih opomenah popravio nije, prilikom posjetljenja ravnatelja u sramotnu knjigu zapisan biaše: Kovač Josip. U Zagrebu dne 28. Ožujka 1857. Franjo Sladović, ravnatelj, Ferdo Vuksanović, učitelj“⁶¹

„Skrbina Radoslav učenik III.a razreda radi skitanja opomenut i ubilježen u crnu knjigu; s tom opazkom, ako će se u buduće skitati, da će šibom kažnjen biti. U Zagrebu, 27. listopada 1886. Gustav Hackl“⁶²

ODGOVORNOST UČITELJA

Sam položaj učitelja kao predstavnika oca i vlasti u školi od njega je zahtijevao stalni nadzor nad učenicima i izvan škole, koliko mu je to moguće.⁶³ Iako je to danas nezamislivo, učitelj je bio odgovoran za ponašanje svojih učenika kod kuće, u crkvi, na ulici i ostalim javnim prostorima. A njihovu odgovornost su pomagali i članovi obitelji, ostali građani ili pak predstavnici vlasti, poput *pandura* – te također prijavljivali učenike za počinjene nepodopštine:

„Dne 10. travnja Gjorgjević August učenik IV.B razreda bio u Tuškancu na potepanju, pandur ga ulovio i u školu doveo, za to kažnjen sa tri šikca. U Zg, 10. travnja, 1877. F.Vuksanović, rav. učit.“⁶⁴

„Kralj Jos. i Golub, učenici III.a razreda, kažnjeni šibom radi nepristojnoga ponašanja na ulici i radi toga što su opaticah na pošti zvonili i školah zbrisali. U Zagrebu, 7/12. 1883. Al. Manzoni“⁶⁵

---

⁵⁹ Sramotna knjiga, 45.

⁶⁰ Školski i nastavni red 1875, čl. 30.

⁶¹ Sramotna knjiga, I.

⁶² Sramotna knjiga, 56.

⁶³ Školski i nastavni red 1875, čl. 25.

⁶⁴ Sramotna knjiga, 19.

⁶⁵ Sramotna knjiga, 37.

„Ljubomir Sinković, učenik II.A razreda radi drskoga ponašanja kod kuće prema majci opomenut. Zagreb, 23/10. 1886. Hackl“⁶⁶

Učiteljima je bilo važno da, u interesu nastave i odgoja, izgrade dobre i kvalitetne odnose i s roditeljima učenika. Osobito je bilo bitno dogovoriti se oko problematičnog učenika, koji je često ponavljao svoje prijestupe i kojem kažnjavanje nije koristilo, kako bi zajednički došli do rješenja. Na primjer, čim je učitelj opazio da učenik počinje svojevrijedno izostajati iz škole, to je morao prijaviti njegovim roditeljima.⁶⁷ Kao i u slučaju da sami roditelji, ili pak braća, prijave učenika zbog skitanja, učitelj je također odgovoran poduzeti određene disciplinske mjere:

„Žužel Ivan uz svu svoju bezkrajnu nemarnost, još čitave dane okolo poteplje, te niti na objed kući ne dolazi. 6/2. 76. Lš“⁶⁸

„Koler, učenik 3.B razreda na prijavu i molbu majke dobio šibe poradi 7dnevnog skitanja. U Zgb. 28. svibnja 1886. Tomšić“⁶⁹

Osim disciplinskog reda, bitno je održavati i red u samim školskim prostorijama - učitelj se mora pobrinuti da se školske prostorije i namještaj drže u redu i čistima. Za štetu koja je namjerno počinjena odgovara i nadoknađuje je sam počinitelj, onaj koji je odgovoran za nju.⁷⁰

„Dne 25. listopada 1869. Novosel Mirko razlio po podu tintu i potro tintarniju. ...“⁷¹

„Ivan Tauhman, opetovničar višega A. odjela razbio ploču u podvornikovoju kuhinji na štednjaku, ima platiti 1 for. 7 novč. troška za popravak bravaru Mesiću, osim toga ima dobiti 4 šibe u rav. pisarni. U Zagrebu, 6/6. 1886. Tomšić“⁷²

„Hugo Erfort učenik IV.b razreda razbio prozor kojeg ima platiti, a za kogam ostaje preko objeda u zatvoru. U Zagrebu 11. lipnja 1886. Š. Horvat“⁷³

Učitelj (ili ravnajući učitelj na većim školama) odgovoran je za redovito vođenje potrebnih školskih dokumenata: školske spomenice, školske matice (glavni imenik), razrednice (imenik),

---

⁶⁶ Sramotna knjiga, 55.

⁶⁷ Školski i nastavni red 1875, čl. 26.

⁶⁸ Sramotna knjiga, 13.

⁶⁹ Sramotna knjiga, 50.

⁷⁰ Školski i nastavni red 1875, čl. 32.

⁷¹ Sramotna knjiga, 5.

⁷² Sramotna knjiga, 50.

⁷³ Sramotna knjiga, 50.

tjednika, imovnik školskog pokućstva i učila, službenog pečata, školsku knjižnicu, zbirku zakona i naredbi, imenike opetovničara. Način predavanja i odgajanja (metoda) se ne prepisuje, ali nadzorni organi moraju pripaziti da se ne eksperimentira (ili u slučaju kažnjavanja ne pretjeruje) s metodama, već da se učitelji drže metoda priznatih u praksi, znanosti i županijskim učiteljskim skupštinama. U školama s više učitelja, ravnajući učitelj redovito saziva jednom mjesečno učiteljsku sjednicu. Članovi sjednice su svi učitelji, podučitelji i nuzučitelji (pomoćni učitelji) te škole. Nuzučitelji imaju pravo glasa samo ukoliko se radi o njihovim predmetima ili njihovim učenicima. Zadatak učiteljske sjednice jest da se učitelji dogovore kako bi skladno postupali u vezi načela nastave, školskog reda i uredbi, o stanju nauke, moralnom ponašanju i napretku djece. Na sjednicama se vijećalo o disciplinarnim načelima i o slučajevima težih kazni, te se proglašavale najdrastičnije disciplinske mjere poput isključenja iz škole. Iz Sramotne knjige saznajemo o praksi mjesečne prijave ili opomene većeg broja učenika, ili pak prijedlozima isključenja i ukora:

„III.b razred Amigoni Antun upisuje se u crnu knjigu radi nabacivanja s kamenjem na ulici i radi silnoga nemira, neposlušnosti i brbljanja u školi. Pust Vladko radi mučenja žaba i radi drzovitosti te neposluha u školi. Obojica su osudjena u sjednici učit. sora na kaznu sa šibom. Fr. Bartuš“⁷⁴

„Dne 23/3. 1874. Javno pred čelim učiteljskim zborom ukoreni: Iz I. Egi Viktor, Korbat Ivan. II. Županec Franjo, Stubenhofer Josip, Barić Josip, Cerovac Stjepan, Milojević David, Žužel Ivan. III. Bardaš Aleksa, Draženović Franjo, Herceg Mijo, Lojbl Viktor, Mišić Sandor, Stigler Franjo. IV. Bratanić Lavoslav, Manojlović Ljudevit, Novak Ignac, Petrović Dragutin, Lesar Jakov, ~~Ferenčina Ćiro~~ (izbrisao M. Vrbaneć, učitelj IV. Razreda)“⁷⁵

---

⁷⁴ Sramotna knjiga, I 12.

⁷⁵ Sramotna knjiga, 7.

3.3 ANALIZA DISCIPLINSKIH MJERA U SRAMOTNOJ KNJIZI

Tokom četrdesetak školskih godina u Sramotnu je knjigu zabilježeno oko 1700 prijava (usporedi s *Tablicom br. 1*). Velik se broj učenika, sklonih nepodopštinama, zbog ponavljanih djela i čestih opomena, ponavlja u zapisima, tako da je konačan broj učenika koji su (jednom ili više) zapisani u knjigu ipak malo manji, oko 1100. Svake je školske godine broj prijavljenih bitno drugačiji – on prvenstveno ovisi o ponašanju samih učenika, ali i trenutnom broju učenika u školi, o učiteljima koji određuju kazne i trenutnim promjenama u društvu. Prve školske godine od kada se vodi evidencija kažnjavanja, 1857., upisana su tek 2 učenika. U sljedećim desetljećima broj prijavljenih je nepravilno rastao, naglo skočio školske godine 1885./1886., na stotinjak učenika, da bi broj prijava dosegnuo vrhunac 1890./1891., njih 399, najvećim dijelom upravo na učiteljskim sjednicama. Ipak, kako Sramotna knjiga nije službeni školski dokumenat, možemo pretpostaviti da je broj kažnjenih učenika vjerojatno veći; zasigurno su u svakom razredu kroz dan podijeljene neke manje kazne koje možda nisu bile vrijedne spomena u Sramotnoj knjizi ili za koje nije pronađen slobodan trenutak za upis. Tako među dodatnim objašnjenjima nekih zapisa pronalazimo i one opaske o prijašnjem kažnjavanju učenika, poput Stjepana Hornfelda koji je kažnjen šibom radi pušenja na ulici. Navodi se kako je već bio opomenut više puta i kažnjen zatvorom od 11 do 12 sati, ali ono zapravo svojevremeno nije uvedeno u knjigu⁷⁶.

Bez obzira na eventualne propuste učitelja oko bilježenja svojih disciplinskih mjera, njihove bilješke su dovoljno živopisne i donose dovoljno podataka da pokušamo analizirati njihov način razmišljanja – što je za njih prijestup? Što je kažnjivo i na koji način će to kazniti? Jesu li doista uzimali u obzir i okolnosti u kojima je počinjen neki prijestup ili stanje u kojem se učenik nalazi? U dosta primjera prijava dodatno se naglašava dotadašnji (neuspješni) trud da na lakši način riješi sukob, poput isprike za sljedeći, malo drastičniji korak – šibu. Tako je učenik Kalaminec zbog nemoralnih riječi i tučnjave kažnjen šibom s tri udarca i pušten s upozorenjem prijedloga isključenja, ukoliko se brzo ne popravi⁷⁷, kao i Egi Miroslav, nakon što su ostala disciplinarna sredstva iscrpljena.⁷⁸

---

⁷⁶ Sramotna knjiga, 106.

⁷⁷ Sramotna knjiga, 45.

⁷⁸ Sramotna knjiga, 81.

	ŠKOLSKA GODINA	BROJ PRIJAVLJENIH	Upis	Šibe	Zatvor	Opomena	Ukor	Prijedlog ispisa	Klečanje, stajanje	Ostalo (zadaca, nadzor, snositi troškove...)
UZORNA (IZGLEDNA)	1856.-1857.	2	2							
	-									
	1863.-1864.	15								
	-									
	1865.-1866.	5		5						
	-									
	1867.-1868.	25		4	14	6				1
	1868.-1869.	1		1						
	1869.-1870.	22	19							
	-									
	1872.-1873.	6	4							
	1873.-1874.	58	2	5			19			
DONJOGRADSKA PUČKA UČIONA	1874.-1875.	31	1							1
	1875.-1876.	76	9	16 (7 tjelesna)	1	6				
	1876.-1877.	17		12 (2)	5				1	5
	1877.-1878.	7		5 (4)				1		2
	1878.-1879.	2		2 (1)						
	1879.-1880.	31		22	5	4				
	1880.-1881.	15		15						
	1881.-1882.	27		17 (1)	5		2			
	1882.-1883.	33		21	6	2		3		4
	1883.-1884.	30		27	1	1				
	1884.-1885.	9		7		2				
	1885.-1886.	104		65	21	7		1		2
	1886.-1887.	133	5	9	19	93			7	4
	1887.-1888.	104	94	18 (1)	13					
	1888.-1889.	125	75	24	3	6		5		
	1889.-1890.	238	161	13 (1)	3	54				
	1890.-1891.	399	50	31 (7)		229				
	1891.-1892.	153	4	34 (4)	9	30	44			
	1892.-1893.	32		31 (13)		1				
	1893.-1894.	3		3 (3)						
	UKUPNO:	1704	426	387	105	441	65	10	8	19

Tablica br. I. Broj prijava po školskoj godini s obzirom na određenu kaznu

DISCIPLINSKE MJERE U SRAMOTNOJ KNJIZI

Za svaki počinjeni prekršaj učenika poduzeta je određena disciplinska mjera/kazna. U ovim dvjema školama učitelji su najčešće kažnjavali samim upisom ili opomenom, da bi slijedeće disciplinske mjere u kažnjavanju bile zatvaranje u zatvor, klečanje ili stajanje, tjelesno kažnjavanje šibom, ukor ili prijedlog ispisa iz škole. Nekoliko je primjera nadoknade nanesene materijalne štete ili pak samo stavljanja učenika pod nadzor.

Slika br.9. Karikatura iz američkih novina The Queensland figaro, 1888.

UPIS

Sam upis i općenito pomisao upisa u Sramotnu knjigu stvarao je određene tenzije među učenicima, jer bi to značilo i lošiju ocjenu iz ćudoređa, koje je bilo bitno za uspjeh na kraju godine i prolaz u idući razred. Nema primjera učenika koji su pohvaljivani za napredak u ponašanju (ipak je ovo sramotna knjiga), ali među zapisima ima nekoliko opaski o dotadašnjem nekažnjavanju dotičnih učenika koji su se do tada dobro ponašali i na temelju toga ipak ishodili slabiju kaznu:

„Milan Tkalčević – Hugo Erfort IV.b r. radi bacanja kamenjem, pošto su inače bili do sada nekažnjeni, ostanu do 1. sat u zatvoru. Franjo Gršak IV.b i Ivo Novak III.b ostaju radi istoga prekršaja preko objeda u zatvoru. ... U Zagrebu 19. svibnja 1886. Tomšić“⁷⁹

OPOMENA

Osim samog upisa u Sramotnu knjigu, najčešće kazne su bile opomena i tjelesna kazna. Analizom zapisanih kazni, zaključujem da se učenike najčešće opominjalo, službeno pismeno preko 440 puta. Za razliku od ostalih kazni, češće su se opominjali učenici koji su po prvi puta učinili neki prekršaj, kao upozorenje i služila je kao kazna za „uobičajene“ školske prijestupe poput brbljanja, nemira, neposluha ili nepristojnog ponašanja. Uz opomenu se često navodio i sljedeći korak u kažnjavanju u slučaju ponovljenog prekršaja, poput kažnjavanja šibom ili zatvorom. Najveći broj opomena podijeljen je na učiteljskim sjednicama na kojima su učitelji i razrednici zajednički razmatrali disciplinske mjere, te kolektivno, po razredima opominjali učenike. Opomena kao vrsta kazne nije prisutna u svim zapisima iz školskih godina: najviše je učenika bilo opomenuto u školskoj godini 1890./1891. gdje je od četiristotinjak prijavljenih učenika pismeno opomenuto 229 učenika, da bi već iduće godine broj opomenutih pao na 30.

ZATVOR

Nešto stroža kazna jest zatvor, određeno vremensko razdoblje u kojem je učenik zadržan u školi, na jedan ili nekoliko sati ili pak do večeri. Praksa zatvaranja učenika u pravilu se u većini škola povećala u vrijeme pokušaja zabrane tjelesnog kažnjavanja, od 1886. godine, iako se ona sama u zagrebačkim školama očito nije poštivala. Zatvorom je u ovom razdoblju ukupno kažnjeno oko 105 učenika. Učenici koji su zavrijedili kaznu zatvora često su počinili teži prijestup ili pak već više puta bili opominjani. Zatvaranje učenika bilo je usko povezano i s tematikom prijestupa; u samici je učenik lišen slobode koju je imao za vrijeme skitanja, društva nakon tučnjave i razbijanja, prilike za razgovor nakon kletve ili pak objeda nakon što je drugom učeniku ukrao zemlju. U nekoliko je slučajeva sam zatvor bio nedovoljno poučan, te se učeniku daju dodatne aktivnosti, poput pisanja zadaće ili učenja katekizma uz pola sata klečanja kojim je u zatvoru kažnjen učenik Eibel 1876.⁸⁰ Određeni pedagozi su se protivili praksi zatvora jer su smatrali da gladovanje nije dobro za fizički razvoj djeteta, dok im

---

⁷⁹ Sramotna knjiga, 49.

⁸⁰ Sramotna knjiga, 17.

samoća dopušta smišljanje daljnjih nedjela.⁸¹ Tako tridesetak učenika nije moglo izdržati spregu zatvora te su pobjegli bez izvršene kazne koja ih je ipak, kasnije dostigla, u još težoj mjeri. Nije nam poznato u kakvoj su prostoriji učenici izdržavali kaznu zatvora; u nekoliko se primjera spominje samotni zatvor, zatvor u kaznionici i zatvor u komori, dok Dragutin Hirc u svojim memoarima spominje zatvaranje učenika Gornjogradske uzorne učione u kokošinjac.⁸²

TJELESNO KAŽNJAVANJE ŠIBOM

Ukoliko kazna opomenom ili zatvorom nije postigla svoj cilj i učenik je ponovno kršio pravila, učitelji su posezali za tjelesnom kaznom. Što se tiče tjelesne kazne, ona je najčešće podrazumijevala udarce šibom, dok druge vrste tjelesnog kažnjavanja u smislu nanošenja boli nisu spomenute. Među četrdesetak prijava je kao kazna navedena „tjelesna kazna“, ali pretpostavljam da je to podrazumijevalo kaznu šibom. Na 387 učenika koji su dobili kaznu šibe podijeljeno je preko 610 udaraca. Najviše je šibom kažnjenih učenika u školskoj godini 1885./1886., kada je od 104 prijavljenih šibom kažnjeno preko 65 učenika, dok u pojedinim školskim godinama nije zabilježena (ili podijeljena) ni jedna kazna šibom. Usporedimo li s *Tablicom br. 3.* količina udaraca šibom je najčešće bila neodređena, u 265 slučajeva, ali ima i zapisanih brojeva udaraca. Među zadanim brojevima udaraca najčešće su bila 2 (u 106 slučajeva) ili 3 (111 slučajeva) udarca ili šikca, dok je učenik Hržica Ljudevit zbog težine počinjenog prijestupa zavrijedio čak 7 udaraca. On je naime, učenicu škole milosrdnica, Eleonoru Pregsel, ubo nožem u ruku i zaradio pismenu prijavu ravnateljstva te škole.

Zapisi šturo progovaraju o okolnostima kažnjavanja; kako su učenici kažnjeni, gdje i tko ih je kaznio. Osim nekoliko primjera gdje je navedeno šibanje po gaćama, hlačama, pa čak i goloj koži, nije navedeno jesu li te kazne bile izvršene isključivo po stražnjici ili po prstima.⁸³ Samo je jedan primjer zabilježenog mjesta kažnjavanja, u ravnateljskoj pisarni iz 1886. godine gdje je opetovničar Ivan Tauhman kažnjen zbog razbijene ploče u podvornikovoj kuhinji.⁸⁴ Dva su slučaja gdje je točno navedena osoba koja je izvršila tjelesnu kaznu: tako je 1876. školski podvornik Herak sa 5 šikaca kaznio Juru Grahovca zbog krađe novca tetki⁸⁵, a neki pandur je 1877. pripomogao da Zorčić Josip bude tjelesno kažnjen zbog skitanja i izostajanja iz škole. Zanimljivo je primjetiti u desetak primjera prisutstvo drugih osoba u izvršenju tjelesne kazne:

⁸¹ P.O. „O zatvoru djaka preko podne spojenju sa gladovanjem“ u *Napredak* 6 (1875).

⁸² Sramotna knjiga, 59, 70.

Dragutin Hirc, *Stari Zagreb*, sv. I. (Zagreb: Matica hrvatska, 2008.), 141.

⁸³ Sramotna knjiga, 17, 18, 22.

⁸⁴ Sramotna knjiga, 50.

⁸⁵ Sramotna knjiga, 15.

najčešće majke ili oca, roditelja zajedno, ali i brata, djeda, ravnatelja, razrednika ili čak cijelog učiteljskog zbora.⁸⁶

Rijetka kazna je bila i klečanje, odnosno stajanje; svega 8 učenika je moralo fizički trpjeti klečujući ili stojeći na mjestu: Auer, Lipnik i Veselić koji su zbog počinjenog bestidnog čina morali stajati izvan klupa u učiteljevoj blizini⁸⁷ ili pak Tkalčić Ivo koji je kažnjen klečanjem 2 sata zbog nepristojnih riječi.⁸⁸

UKOR I KAZNA PRED ISKLJUČENJE

Ukor je, kao kazna pred učiteljskim zborom i kazna pred isključenje, podijeljen u tek tri školske godine: 1874., kada je bilo ukoreno 19 učenika, 1881., kada su bila ukorena dvojica te 1891., kada je podijeljeno najviše ukora, čak 44 učenika od 153 prijavljenih. Najdrastičnija kazna, prijedlog isključenja ili ispisa iz škole, dostigla je nekolicinu „najproblematičnijih“ učenika, s kojima profesori očito nikako nisu mogli izići na kraj i na kojima su zbilja iscrpili sve moguće disciplinske mjere, poput Kolera Antuna, Radočaj Rajnharda, Fortunato Ljudevita i drugih. Učitelji su im dali dovoljno prilika da poprave svoje ponašanje ali oni ipak nisu priznavali njihov autoritet. Zbog zanimljivosti tematike njima ću se dodatno posvetiti kasnije, ali među kažnjenima se ističe slučaj učenika Radočaja Rajnharda, prijavljivanog više puta zbog skitanja te laganja i neurednosti, za kojeg učitelj traži ispis iz škole 1889.⁸⁹, ali je učenik očito zadržan u školi, budući da je u narednim mjesecima ponovno prijavljivan za tučnjavu na procesiji, nemir i nemaran polazak sv. mise.

OSTALE KAZNE

Tematika počinjenog prijestupa ponekad je zahtijevala i prilagođenu kaznu. U slučaju počinjene materijalne štete, poput razbijenog prozora⁹⁰, bačenog šešira pod mlin⁹¹ ili razbijene ploče štednjaka ona je morala biti nadoknađena. Iako je u Sramotnoj knjizi navedeno više slučajeva razbijanja, tek je u desetak primjera učitelj prepoznao potrebu nadoknade štete (zbog razbijanja su češće učenici bili šibani ili zatvarani, pretpostavljam i zbog njihovog teškog materijalnog statusa). Ostale kazne koje su učenici morali izvršiti bile su pisanje dodatnih zadaća, čitanje katekizma ili pak bi ih učitelji samo stavili pod posebni nadzor

⁸⁶ Sramotna knjiga, 15, 16, 20, 21, 36, 60, 69, 70, 73, 96, 115.

⁸⁷ Sramotna knjiga, 65.

⁸⁸ Sramotna knjiga, 60.

⁸⁹ Sramotna knjiga, 78.

⁹⁰ Sramotna knjiga, 49.

⁹¹ Sramotna knjiga, 4.

3.4 ANALIZA PRIJESTUPA IZ SRAMOTNE KNJIGE

Nakon što smo se upoznali s praksom kažnjavanja u navedenim zagrebačkim školama, proučimo i učeničke prijestupe i razloge koji dovode do kažnjavanja. Slovenska pedagoginja Monika Govekar Okoliš, na sličnu temu istraživanja razdijelila ih je na 5 uzroka: međusobni odnosi (drskost, laž, besramnost), odnosi prema sebi (nečistoća, zanemarenost, pušenje, tjelesno držanje), ponašanje na nastavi (brbljanje, nemir, nepažljivost), odnos prema nastavi, školi i drugim aktivnostima (kašnjenje, odsutnost) i zabrane u javnom životu (*hora legalis*, odlazak u gostionice, kavane, ometanje javnog društva). Ovdje je cijeli spektar razloga prijestupa koje sam pokušala okupiti u 13 različitih skupina.

NEPOSLUH, NEMIR, NEMAR, RAZUZDANOST, PRKOS, BRBLJANJE I LIJENOST

Učiteljima je bilo najteže izaći na kraj s uobičajenim problemima ponašanja učenika, *običnim manama*⁹² kako ih naziva Ferdo Vuksanović, tipičnim za dječake tog razdoblja: neposluhom, nemirom, nemarom, razuzdanošću, prkosom, osorom, brbljanjem i lijenošću. Potvrđuju to i sami učitelji u živopisnim opisima učenika koji su *jako nemirni, uvijek nemirni i prkosljivi, veoma zli, prijavljeni zbog prekomjerne razuzdanosti, prevelike nepažljivosti, neprestanog/vėkovitog šaptanja, neprestanog/ neobuzdanog/prevelikog nemira, tvrdokorne neposlušnosti, izvanredne/beskrajne nemarnosti, osobitog prkosa, lijenosti u nauku*, pa i *izvanredne nemarnosti u risanju*. Iako su sami prijestupi jako različiti, u prijavama redovito idu zajedno, pa ih nisam izdvajala u posebne skupine. Za takvo ponašanje je u sramotnoj knjizi zapisano preko 980 prijava, više od polovice od ukupnog broja prijava. Zanimljivo je pratiti broj prijavljenih po školskim godinama, gdje vidimo porast prijava od školske godine 1887./1888., gdje je od stotinjak prijavljenih osamdesetak nemirnih i razuzdanih učenika, te vrhunac 1890./1891. gdje je od 400 prijavljenih učenika, zbog nemira, neposluha i lijenosti prijavljeno gotovo 320 učenika (usporedi s *Tablicom br.2.*).

Učitelji su kažnjavali dječake i za neprimjereno trčanje. Prijavljeno je nekoliko učenika za trčanje po razredu, od kojih su neki zatečeni na trčanju po samim klupama⁹³ ili pak što su *nepodnosiv prah zdigli u razredu*.⁹⁴

⁹² Zapisnik učiteljske sjednice Donjogradske pučke škole, 7.4.1876. (HR-DAZG-207).

⁹³ Sramotna knjiga, I 14.

⁹⁴ Sramotna knjiga, 8.

	ŠKOLSKA GODINA	BROJ PRIJAVLJE NIH	Neposluh, nemir, nemar, razuzdanost, prikos, osor, brbljanje, lijenost	Nečedno, neuredno, neprikladno ponašanje	Bijeg iz zatvora	Prijetnja, pljuvanje, plašenje konja, nered, izazivanje razreda na ulici	Tučnja, ranjavanje, bacanje kamenja, pijeska i drugih predmeta	Trčanje po ulici, razredu	Kockanje, ulazak u kazalište	Bacanje, trganje stvari, razbijanje, črčkarije	Kletva, bogođenje, besramne riječi, laganje	Kašnjenje u školu, izostajanje, odlazak, bijeg s vjeronauka, mise	Skitanje, prošćenje	Krada	Pušenje
UZORNA (IZGLEDNA)	1856.-1857.	2		2											
	-														
	1863.-1864.	15	15												
	-														
	1865.-1866.	5	2			1							3		
	-														
	1867.-1868.	25	1		2		10	4	6	10					
	1868.-1869.	1									1				
	1869.-1870.	22	17					2		1		2			
	-														
	1872.-1873.	6	6												
DONIOGRADSKA PUČKA UČIONA	1873.-1874.	58	37			2									
	1874.-1875.	31	7	11		8	3			1	1				
	1875.-1876.	76	53	15	1		1				1	1	2	9	
	1876.-1877.	17	1			3	10			1	1		1		
	1877.-1878.	7				1	1					1	1		3
	1878.-1879.	2												2	
	1879.-1880.	31	5	1		2	5			7	4		4	6	4
	1880.-1881.	15	1							4	7		1	6	
	1881.-1882.	27	2	1	1	10	2			1	5	4			1
	1882.-1883.	33	4	6			15			7	2	2	2		
	1883.-1884.	30	2	4	2	8	11			3	7		1	1	1
	1884.-1885.	9	1				4			1	1	2	1		
	1885.-1886.	104	12	3	5	12	22			29	12	11	11	9	1
	1886.-1887.	133	23	11	2	5	7	1		6	15	55	9	5	3
	1887.-1888.	104	85	1		2					1	10	2	1	4
	1888.-1889.	125	89	3		8	4				8	7	20	4	24
	1889.-1890.	238	176	36	3	2	2				18	5	35	4	18
	1890.-1891.	399	316	2	6	22	12	3		1	5	7	9	6	9
	1891.-1892.	153	139	43	4	13	9			1	5		12	5	4
	1892.-1893.	32	3		1	22				3	2	2			3
	1893.-1894.	3	3	3											
	UKUPNO:	1704	1000	142	27	121	118	10	6	76	96	109	114	58	75

Tablica br.2. Broj prijavljenih u školskoj godini po vrsti prijestup

NEČEDNO, NEMORALNO, NEUREDNO PONAŠANJE

U 19. se stoljeću posebno pazilo na očuvanje djetinje čednosti, na „tjelesnu i svaku drugu čistoću“, u školskoj se pedagogiji problematizirala učenička seksualnost. Pomalo neobuzdani, učenici su se nalazili u razdoblju istraživanja svog tijela, što je često prelazilo granice intime. Dječaci su se odavali tom zlu nemoralnim riječima, ali i nečistim djelima, poput masturbacije. U Sramotnoj su knjizi 142 učenika bila kažnjena zbog nečednog i nemoralnog ponašanja ili pak *moralne pokvarenosti*. Zbog delikatne teme, prijave su najčešće zapisane bez detalja, ali ponegdje se navode i prijestupi poput vršenja nužde u razredu⁹⁵ diranja intimnih dijelova tijela, kao što se na primjer Lavoslav Vuković igrao svojim *nesramnim udom*⁹⁶, dok su dvojica učenika, Pirker i Steinalt, optuženi za *najgadniji nemoralni čin* i navođenje ostale djece na nemoralne ulične čine odgovarali kaznom isključenja.⁹⁷ O kakvom se to činu radilo nije navedeno, možemo samo nagađati, ali M. Velebićanin direktno je još 1872. progovorio o problemu masturbacije u časopisu *Napredak*: „Djeca tomu zlu podana rune se ne samo izvan kuće i škole u samoći, ne samo u postelji prije nego zaspe, ne samo na zahodu školskom i kod kuće, nego dapače i pred okom učitelja, u vrijeme nauka. A kako? — pitaš — Lasno ti on to učini. On gleda u učitelja da i netreptne, tako pozorno, da bismo pomislili: ovaj će sve rieči pozobati učiteljeve, ali pamet, pamet mu je drugdje, ona se zabavlja nasladom, koju mu ruka pod klupom pruža. — Kod čitanja n. p. on istina drži lievom rukom knjigu i gleda u nju, ali ne duševnim okom, on i nečuje i nevidi tko i gdje čita, jer mu duševno oko i sav duh gleda one slike, koje mu desna ruka ćerajuć to zlo predonaša. Nije to prećerano, nego upravo čini, o kojih sam čuo pripoviedati od starijih izkustnijih učitelja, a i sam jih doživio.“⁹⁸

Zanimljivo je primjetiti kako prijave u vezi moralnog ponašanja, govora, čistoće te vjerskih obaveza češće poduzimaju i potpisuju vjeroučitelji, budući da je u tom pogledu njihova odgovornost i osjetljivost veća. Ipak zabilježena je i primjedba vjeroučitelja Niemčica na učiteljskoj sjednici 1877. da ga nitko ne konzultira u vezi klasifikacije u ćudorednosti, odnosno ocjenjivanja ponašanja učenika; da ima učenika na koje on ima svoje primjedbe, te da su neki ocijenjeni bez njegovog znanja.

---

⁹⁵ Sramotna knjiga, 45.

⁹⁶ Sramotna knjiga, 27.

⁹⁷ Sramotna knjiga, 35.

⁹⁸ M. Velebićanin, „Nekoliko riečij o samôruni“ u *Napredak* 23 (1872).

PONAŠANJE IZVAN ŠKOLE

Najzanimljiviji su prijestupi učenika počinjeni izvan školskih zidova, na ulici ili pak skitajući se izvan vlastitih domova. Ti zapisi više otkrivaju samu osobnost učenika, njihovu sklonost nepodopštinama ili pak želju za istraživanjem granica dopuštene zabave. Prijetnje, pljuvanje, neredi i izgređi na ulici „zločini“ su za koje je tokom školskih godina bilo prijavljeno oko 120 učenika, najviše u devedesetim godinama 19. stoljeća. Najčešće je to bacanje kamenja i pijeska ili pak nestašluci poput zvonjenja obližnjim opaticama nakon čega bi odjurili u školu.⁹⁹ Često bi na ulici plašili konje koji bi zatim nerijetko od straha kopitom udarili nesretne prolaznike ili druge đake.¹⁰⁰ Nešto jači na riječi, a slabiji na djelu bili su učenici koji su prijetili i učiteljima i učiteljicama, javno na ulici, poput šegrta Pere Josipa i Svobode Vladimira koji su na ulici psovali učitelja Trstenjaka i prijetili mu da će ga gađati kamenjem.¹⁰¹ Za svoju „hrabrost“ kažnjeni su jedan s četiri, a drugi s tri udarca.

Kao što sam spomenula, učitelj je odgovarao za ponašanje učenika u svo njegovo vrijeme, i ono školsko i ono privatno. Na učiteljskoj sjednici Donjogradske pučke škole raspravljalo se o *“zabavljanju učenika prije škole”*, te je donesena odluka o prvim dežurstvima učitelja: od lipnja 1876. godine svakog tjedna dvoje učitelja dolazilo je pola sata prije nastave i pazilo na red oko škole,¹⁰² a kasnijom će im se odlukom na ulasku u školu i oduzimati igračke.¹⁰³

NEREDOVITO POHAĐANJE NASTAVE I POBOŽNOSTI

Prijestupi koji specifično obilježavaju ovo razdoblje su upravo oni vezani uz pohađanje i izvršavanje pobožnosti, te uz redovito pohađanje nastave: kašnjenje u školu, izostajanje, odlazak ili bijeg s vjeronauka, mise ili nastave. U školi 19. stoljeća su profane i sakralne vrijednosti isprepletene, učitelj ne odgaja samo građanina, već i vjernika, te odgovara i za njegov vjernički identitet i rast. Taj rast je podrazumijevao i obavljanje određenih dužnosti, kako redovito pohađanje nastave, tako i redovito pohađanje vjeronauka i izvršavanje vjerskih dužnosti i pobožnosti, poput svete mise i ispovijedi. Učenici su često prijavljivani za redovito kašnjenje na nastavu, bijeg s vjeronauka ili loše ponašanje tokom mise. Tako je na primjer i učenik Krottendorfer zbog kletve i guranja za vrijeme sv. mise kažnjen zatvorom preko

---

⁹⁹ Sramotna knjiga, 37.

¹⁰⁰ Sramotna knjiga, 18.

¹⁰¹ Sramotna knjiga, 38.

¹⁰² Zapisnik učiteljske sjednice Donjogradske glavne učione, 9.6.1876. (HR-DAZG-207).

¹⁰³ Zapisnik učiteljske sjednice Donjogradske glavne učione, 2.3.1878. (HR-DAZG-207).

objeda.¹⁰⁴ Nekolicina pak je učenika redovito bježala iz škole nakon trećeg sata, za vrijeme odmora.¹⁰⁵ Ravnatelj Tomšić je na učiteljskoj sjednici 1877. pozvao učitelje na razboritost u prosuđivanju, naime učenici su često odlazili s nastave kući po zaboravljene pisanke ili pak kupiti nove, što im je očito bila izlika za odlazak s nastave. Prema toj se odluci napustila praksa slanja učenika kući s nastave, kao oblik kazne.

Jedna od dužnosti za učenike kroz školsku godinu je bila organizirana sv. ispovijed koju je jednom izbjeglo desetak učenika pobjegavši kući na dan ispovijedi, „te se nisu izpovjedali“, za što ih je vjeroučitelj Tomšić dao kazniti šibom.¹⁰⁶ Kažnjeni su i dvojica učenika i šegrt za odlazak u krčmu odmah nakon sv. ispovijedi.¹⁰⁷ Za prijestupe vezane uz redovito pohađanje nastave i pobožnosti prijavljeno je oko 111 učenika.

SKITANJE

Stotinjak učenika ipak se odvažilo na dugotrajnije izbjivanje od školskih i obiteljskih obaveza. Na ulicama 19. stoljeća neprestano se odvijao život – susretali su se ljudi, prodavala se roba, oglašavale su se vijesti, cestama su jurili konji... Buka i gužva u kojoj se stalno nešto odvija mamile su dječake i zasigurno im se bilo teško odlučiti za odlazak u školu među četiri zida ili pak povratak kući. Zanimljivije je bilo iskoristiti slobodu i istražiti svijet oko sebe, izostajati iz škole i doma, ponekad se skitajući i po nekoliko mjeseci. Kazna za skitanje redovito je bila ili zatvor, koji bi skitnicu lišio slobode ili šiba koja mu je svojom boli zgorčala slatkoću pustolovine. Tako je Radočaj Rainhard na zahtjev i u prisutnosti svog oca kažnjen šibom zbog skitanja u vrijeme nastave¹⁰⁸, Korena Josipa je majka našla kod uspinjače i dovela ga u školu da ga kazne¹⁰⁹, dok je Hrnečki Mijo na želju oca bio kažnjen šibom zbog skitanja puna dva mjeseca¹¹⁰. Osim roditelja i braće, posebnu su pozornost đačkim skitnicama posvećivali ulični stražari i panduri i nerijetko sami dovodili ulovljene, poput Mohiveca Martina kojeg je stražar našao kako se skiće i doveo natrag u školu.¹¹¹

---

¹⁰⁴ Sramotna knjiga, 59.

¹⁰⁵ Sramotna knjiga, 72.

¹⁰⁶ Sramotna knjiga, 53.

¹⁰⁷ Sramotna knjiga, 78.

¹⁰⁸ Sramotna knjiga, 74.

¹⁰⁹ Sramotna knjiga, 115.

¹¹⁰ Sramotna knjiga, 26.

¹¹¹ Sramotna knjiga, 27.

BIJEG IZ ZATVORA

Hrabri su bježali i od same kazne; nekim je učenicima kazna zatvora i pomisao samoće i dosade dosta teško pala, pa su se odlučili na bijeg. Slavne prekršitelje, njih dvadesetak, ipak je dostigla kazna, u nekim slučajevima u bolnijem obliku: Roner Eduard i Telecki Milan opomenuti su i ponovno zatvoreni preko objeda,¹¹² dok je Heina Rudolf zbog ponovljenog bijega u prisutnosti majke kažnjen s 2 udarca šibom.¹¹³

TUČNJAVA

Osim nemira u školi i nereda na ulici, dječaci su oduvijek poznati po odmjeravanju snaga i pokazivanju moći. Dosta česti razlog kažnjavanja su, naravno, nedozvoljene tučnjave, primjena sile, nasilje i nanošenje boli. Najčešće su se međusobno ranjavali kamenjem i nožem, ali i remenjem i batinom. Među 123 prijava ima i nanesenih udaraca u trbuh za vrijeme tjelovježbe, čupanja djevojčica za kosu¹¹⁴, pljuvanja u obraz ili pak ranjavanja olovkom ili ravnalom pod okom. Osim škole, najlakše je bilo započeti tučnjavu na ulici, u kapeli ili pak za vrijeme Tijelovske procesije. Nerijetko su se dječaci potukli do krvi i takve prijave najčešće uključuju više sudionika koji su se našli u sukobu ili pak jednog, dominantnog i jačeg „nasilnika“. U takvim se prijavama ponekad i razlikuju kazne: tako bi začetnik tučnjave često dobio koji udarac šibom više od ostalih sudionika.

GOVOR

Osim fizičkog nanošenja boli i tučnjave, učenicima je bilo zabranjeno i govoriti ružne riječi, kletve, psovke, pogotovo učiteljicama i učiteljima, roditeljima i ostalim osobama koje su bile na višem rangu društvene ljestvice od njih samih.¹¹⁵ Nisu bile dozvoljene ni uvrede Boga¹¹⁶ kao ni vladajućih, poput hrvatskog bana, za što je nakon izrečenih pogrda 1886. kažnjen šibom Maček Milan. Protiv Mađara su 1884. godine glasno protestirali i učenici Masnec Stevo i Požar Dragutin vičući na ulici „*Krepali Magjari*“ te kasnije Dragutin Šmit „*Hura! Na Madjare!*“¹¹⁷ Također se kažnjavalo i laganje i skrivanje istine. Zbog prijestupa kletve, psovanja, laganja ili vrijeđanja prijavljeno je 96 učenika.

---

¹¹² Sramotna knjiga, 55.

¹¹³ Sramotna knjiga, 36.

¹¹⁴ Sramotna knjiga, 66.

¹¹⁵ Sramotna knjiga, 65.

¹¹⁶ Sramotna knjiga, 56.

¹¹⁷ Sramotna knjiga, 37.

DRUŠTVENE ZABRANE

Dobna granica dijelila je poput slatke zabrane društvenu sferu ostavljenu za odrasle, poput ulaska u kavane, kazališta, jahališta, kladjenja ili pak pušenja. Svega je nekoliko učenika prekršilo pravilo i ušlo u kazalište ili pak se kladilo, i to 1867. godine, kasnije za taj prijestup nije bilo prijava. Nekoliko učenika se opomenom izvuklo nakon nedozvoljenog ulaska u kazalište,¹¹⁸ ali su zato dvojica kažnjeni šibom zbog kockanja pod predavanjem.¹¹⁹ Nije poznato jesu li se pravila ublažila ili pak su ih učenici jednostavno prihvatili i nisu kršili, ali su se oduvijek oglašili na zabranu pušenja. Za lošu naviku se krivilo roditelje, koji nisu pazili svoju djecu izvan škole, već su im davali novac.¹²⁰ Ukupno je 75 zapisanih prijestupa vezanih uz pušenje na ulici, najviše školske godine 1888./1889., kada je za taj prijestup bilo prijavljeno čak njih 24. Iako nam se na spomen učenika 2. ili 3. razreda pred nas stavlja slika osmogodišnjaka ili devetogodišnjaka, u slučaju 19. stoljeća to nije tako; nerijetko su to već jedanaestogodišnjaci, dvanastogodišnjaci koji redovito ponavljaju razrede i koje već mami svijet odraslih, pa tako i kršenje pravila koja obvezuju djecu.

MATERIJALNA ŠTETA

Određeni broj učenika kažnjen je i zbog nepoštivanja javnih materijalnih dobara i školskih stvari, uništavanja i razbijanja. Najveći broj prijavljenih je bio 1885./1886. godine kada je čak 29 učenika nešto razbilo, uništilo ili potrgalo. Najčešće je šteta nastala kao posljedica sukoba, tučnjave ili kao prijetnja, ali i iz dosade kako se nerijetko bacalo kamenje na ulici i razbijalo prozore.¹²¹ Razbijalo se po ulici, bacalo kamenje, mazalo zidove, ali i trgalo daske na ciglani, rušilo spomenike na groblju,¹²² palila vatra u izložbenom salonu u paviljonu¹²³, gutili se purani,¹²⁴ trgali kaputi i knjige,¹²⁵ razlijevala tinta po podu i šaralo po stolu.

---

¹¹⁸ Sramotna knjiga, 4.

¹¹⁹ Sramotna knjiga, 3.

¹²⁰ Zapisnik učiteljske sjednice Donjogradske pučke škole, 19.12.1877. (HR-DAZG-207).

¹²¹ Sramotna knjiga, 42.

¹²² Sramotna knjiga, 122.

¹²³ Sramotna knjiga, 118.

¹²⁴ Sramotna knjiga, 53.

¹²⁵ Sramotna knjiga, 45.

KRAĐA

Od učenika se očekivalo da odrastu u moralne, poštene građane, pa se tako od njih očekivalo i da ne krađu, da poštuju tuđe dobro. Krađe među učenicima su podrazumijevale otimanje pera, školskog pribora i knjiga, kaputa, novaca ili pak zemlji mlađim đacima, dok bi izvan škole učenici krali na polju i uličnim prodavačima, poput lonaca kod lončara, škatulje za pero kod g. Hrtina,¹²⁶ slike sa sajma, purana ili odjeće.¹²⁷ Učitelji su pazili i na utjecaj počinjenih prijestupa na druge učenike, kako ih oni ne bi mamili i poticali na krađu. Tako su bili kažnjavani i ne samo oni koji su sudjelovali, bili tamo prisutni već i oni koji su znali za počinjene prijestupe.¹²⁸ Nije poznato jesu li do tih informacija dolazili ispitivajući učenike, ili pak su se učenici možda sami međusobno tužakali i prijavljivali, ali je svakako zanimljiva psihologija kažnjavanja.

Slika br. 10. John George Brown – Promatrajući štand s voćem (*Eyeing the fruit stand*), oko 1884.

---

¹²⁶ Sramotna knjiga, 26.

¹²⁷ Sramotna knjiga, 26.

¹²⁸ Sramotna knjiga, 28.

3.5 O UČITELJIMA I UČENICIMA IZ ZAGREBAČKE SRAMOTNE KNJIGE

Svaki zapis u Sramotnu knjigu poimence je navodio učenika - prijestupnika i učitelja - odgovornu osobu koja je odgovarala za izvršenu kaznu. Tako po imenu saznajemo tko su učitelji i učiteljice koji su (ne)rado zapisivali nestašne prijestupnike, koje su kazne najčešće primjenjivali i koliko su često kažnjavali svoje učenike.

Slika br. 11. Učitelji Vjenceslav Mařík i Ferdo Vuksanović

UČITELJI I UČITELJICE

Već na prvi spomen nekih učitelja potpisanih uz prijave u Sramotnoj knjizi prepoznajemo značajna imena hrvatske prosvjete 19. i 20. stoljeća. Prvi zapisi otkrivaju učitelje Uzorne glavne učione Ferdu Vuksanovića i Vjenceslava Maříka osnivače (uz Stjepana Novotnyja i Ferda Mlinarića) i izdavače *Napretka*, prvog pedagoškog časopisa na hrvatskom jeziku, a kasnije se spominje i učitelj Franjo Bartuš iz Donjogradske pučke škole, osnivač časopisa *Mali dobrotvor*. I ostali su se učitelji istaknuli u literarnom stvaralaštvu, poput dječje književnice Milke Pogačić, pjesnike i pripovjedače Ljudevita Varjačića i Dragutina Jovana. Uz proučavanje povijesti školstva, donjogradski učitelj Ivan Širola posvetio se i prevođenju brojnih značajnih filozofskih djela s francuskog jezika, dok su svojevremeno uz učiteljske i ravnateljske dužnosti Ljudevit Tomšić i Franjo Šuller ispunjavali i one političke.

Sposobniji učitelji, koji su se isticali svojim praktičnim školskim radom često su dobivali namještenja u zagrebačkim školama ili pak na učiteljskim školama s vježbaonicama, poput Uzorne glavne škole.¹²⁹ Tako je i Milka Pogačić kao učiteljska pripravnica, zbog svog pjesničkog talenta prvo namještenje dobila u jednoj zagrebačkoj pučkoj školi, što je bilo prova prilika, inače bi je snašla sudbina neke seoske učiteljice.¹³⁰

Slika br. 12. Učiteljski zbor Donjogradske pučke škole 1893.

Godine 1877. u popisu učitelja Donjogradske pučke škole prvi put se pojavljuje žena, učiteljica Marija Arnold. Njoj se 1879. pridružila i Olga Šah, da bi desetak godina kasnije učiteljice činile gotovo pola učiteljskog osoblja. Budući da je učiteljska škola do 1901. za žene bila jedina mogućnost visokog obrazovanja, nije neuobičajeno da se osamdesetih godina spominjala inflacija učiteljica, pa čak i pomanjkanje samih učitelja. Zanimljivo je primjetiti da su tek od 1885. učiteljice prijavljivale i zapisivale učenike u Sramotnu knjigu. U pravilniku o disciplinskom redu nije nigdje posebno onemogućeno učiteljicama, kao ni učiteljskim pripravnicima da kažnjavaju učenike. Možemo samo pretpostaviti da se radilo o osobnom izboru učiteljica ili pak o internoj školskoj politici.

¹²⁹ I. Horbec, M. Matasović, V. Švoger, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj I.: Zakonodavni okvir* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.), 180.

¹³⁰ Ivan Dumbović, *Milka Pogačić* (Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1979.), 17.

ŠKOLSKA GODINA		Potpisani učitelji – uz prijave i ostali učitelji na školi
UZORNA (GLAVNA) UČIONA	1856.-1857.	Franjo Sladović, Ferdo Vuksanović
	-	
	1863.-1864.	(nema podataka)
	-	
	1865.-1866.	Vjenceslav Mařík, F. Vuksanović , Mijo Vrbanec (Ferdo Mlinarić), Ivan Šah, Simun Balenović, Milan Kučenjak
	-	
	1867.-1868.	Juraj Eisenhut, Gustav Habjanić, Ante Irgolić, I. Šah, Franjo Šic, F. Vuksanović
	1868.-1869.	Ambroz Grdić, G. Habjanić, A. Irgolić, I. Šah, F. Vuksanović
	1869.-1870.	A. Grdić, G. Habjanić, A. Irgolić, I. Šah, F. Vuksanović
	-	
	1872.-1873.	F. Vuksanović , A. Grdić, A. Irgolić, I. Šah, M. Vrbanec, Gjuro Šimunčić
	1873.-1874.	F. Vuksanović, M. Vrbanec , A. Irgolić, I. Šah, G. Šimunčić
	1874.-1875.	Gustav Hackl , A. Irgolić, I. Šah, Skender Kapetanić, Josip Novaković, M. Vrbanec, F. Vuksanović

Tablica br. 3. Popis učitelja i učiteljica Uzorne (Glavne) učione u Zagrebu 1857.-1875.

DONJOGRADSKA PUČKA UČIONA	SKOLSKA GODINA	Potpisani učitelji – uz prijave i ostali učitelji na školi
	1875.-1876.	F. Vuksanović, Ljudevit Tomšić, Skender Kolenc, Ivan Lenceš, Stjepan Niemčić, G. Hackl, V. Mařík, Franjo Šuller, Ljudevit Varjačić
	1876.-1877.	F. Vuksanović, Lj. Tomšić, G. Hackl, V. Mařík
	1877.-1878.	F. Vuksanović, S. Niemčić, F. Šuller, Marija Arnold, Josip Eppich, G. Hackl, V. Mařík, Josip Posavec, Lj. Tomšić
	1878.-1879.	Lj. Tomšić, M. Arnold, J. Posavec, J. Eppich, G. Hackl, V. Mařík, Ljudevit Ivančan, Dragutin Jovan, Lj. Varjačić
	1879.-1880.	F. Šuller, Juraj Sporčić, G. Hackl, Marija Hackl Arnold, Lj. Ivančan, D. Jovan, V. Mařík, J. Posavec, Olga Šah, Lj. Tomšić, Lj. Varjačić
	1880.-1881.	F. Šuller, Lj. Tomšić, Franjo Bartuš, Marija Barač, Dragutin Fogl, Tomo Fućkan, G. Hackl, M. Hackl Arnold, Stjepan Hartman, Milka Pogačić, O. Šah, Lj. Varjačić, Julij Varžička
	1881.-1882.	F. Šuller, S. Hartman, Lj. Tomšić, G. Hackl, M. Hackl, D. Jovan, O. Šah, Lj. Varjačić, J. Varžička
	1882.-1883.	F. Šuller, Lj. Tomšić, G. Hackl, M. Hackl, Alojzij Manzoni, O. Šah, Lj. Varjačić, J. Varžička, Ivan Štampar
	1883.-1884.	D. Jovan, A. Manzoni, G. Hackl, Lj. Varjačić, F. Šuller, J. Varžička, Irena Antolić, M. Hackl Arnold, O. Šah, I. Štampar
	1884.-1885.	Lj. Tomšić, A. Manzoni, Lj. Varjačić, Irena Čačić Antolić, F. Šuller, G. Hackl, M. Hackl Arnold, D. Jovan, O. Šah, J. Varžička, Kovačić, I. Štampar
	1885.-1886.	Lj. Tomšić, F. Šuller, O. Šah, Lj. Varjačić, August Kresser, J. Varžička, G. Hackl, I. Štampar, D. Jovan, Ivka Kuzmanović, M. Hackl Arnold, Šandor Horvat, I. Čačić Antolić, Nikola Kamenar, Augusta Zapletal
	1886.-1887.	M. Hackl Arnold, J. Varžička, Lj. Tomšić, G. Hackl, D. Jovan, N. Kamenar, Ivan Širola, Ivan Šiprak, Š. Horvat, O. Šah, Mirka Šoštarić, I. Štampar, (Alexander Povrzanović, Ferdo Quiquerec, Vatroslav Vuksan)
	1887.-1888.	Lj. Tomšić, D. Jovan, Jelka Höpler, S. Horvat, J. Varžička, G. Hackl, M. Hackl Arnold, Antun Kotlarski, I. Šiprak, M. Šoštarić
	1888.-1889.	J. Varžička, D. Jovan, S. Horvat, I. Šiprak, I. Čačić Antolić, M. Hackl Arnold, M. Pogačić, M. Šoštarić, Lj. Tomšić, A. Kotlarski
	1889.-1890.	Lj. Tomšić, Josip Ciganović, Vjekoslav Pavlović, I. Čačić, Pravomila Hergešić, A. Zapletal, I. Šiprak, D. Jovan, A. Kotlarski, J. Varžička
	1890.-1891.	J. Ciganović, Vilma Vidulović, J. Varžička, I. Čačić, V. Pavlović, D. Jovan, I. Šiprak, F. Bartuš, Danica Jugović, Lj. Tomšić, A Zapletal, Š. Horvat, I. Štampar, A. Kotlarski, Mirko Conte Marchetti
	1891.-1892.	J. Varžička, F. Bartuš, I. Čačić, I. Širola, D. Jovan, J. Ciganović, Lj. Tomšić, Jakov Göszl, Josip Granec, Š. Horvat, A. Kotlarski, Olga Mihičić, I. Šiprak, I. Štampar
	1892.-1893.	I. Štampar, I. Širola, Lj. Tomšić, F. Bartuš, I. Čačić, Mira Čop, D. Jovan, A. Kotlarski, Juraj Kuten, Leo Leppen, Viktorija Pavlić, M. Pogačić, J. Varžička, Olga Žepić
	1893.-1894.	Škender Kranjc, Janko Barle, F. Bartuš, Adam Grusling, D. Jovan, Stjepan Jurković, A. Kotlarski, J. Kuten, Gavro Markovac, M. Pogačić, I. Širola, I. Štampar, I. Tomašić, J. Varžička

Tablica br. 4. Popis učitelja i učiteljica Donjogradske pučke škole u Zagrebu 1875.-1894.

Na spomen učitelja koji kažnjavaju učenike i zapisuju njihove prijestupe u Sramotnu knjigu odmah se postavlja pitanje postoji li iznimno strog učitelj, odnosno koji je podijelio najveći broj kazni. Velik broj prijava nije ni potpisan od strane razrednika osobno, već je učenika prijavio vjeroučitelj ili su učenici zajednički prijavljivani na učiteljskim sjednicama. Učitelj Ljudevit Tomšić potpisuje najveći broj prijava, njih 80, ali dobrim dijelom i supotpisuje, kao ravnaјуći učitelj, odnosno ravnatelj škole. Uzmemo li u obzir i njegov dugi radni staž na školi, od osnutka 1875. do 1893. godine, zasigurno je učenicima njegovo ime izazivalo strahopoštovanje.

Možda ne možemo imenovati najstrožeg učitelja, ali zasigurno možemo pronaći razrede u kojima se teže provodila disciplina, ovisno o broju prijavljenih učenika. Pretežno je svaki razred (četverogodišnje škole) polazilo pedesetak do sedamdesetak učenika. Usporedimo li s *Tablicom br. 4.*, broj prijavljenih po razredima, nailazimo na poneka odstupanja po razrednim odjeljenjima. Tako je na primjer šk. god. 1875./1876. u 3.A razredu od 52 učenika 3 prijavljenih, a u 3.B razredu od 45 učenika čak 25. Tako je učitelj Ivan Lenceš kao razrednik B odjela bio u teжоj situaciji nego učitelj Vjenceslav Mařik, A odjeljenja istog razreda. U školskoj godini 1888./1889. zanimljivo se razlikuju tri odjeljenja 2. razreda, u kojima su učiteljice imale znatno manje prijava (1 prijavu u A i 8 u C odjeljenju) u odnosu na B odjeljenje u kojem je učitelj Tomšić od 49 učenika imao prijavljenu gotovo polovicu, njih 24. Slična se situacija, s većim brojem prijavljenih javlja za 2 godine, ponovno u 2. razredu, B odjeljenja učitelja Varžičke u kojem je prijavljen najveći broj učenika: čak 39 od 61 učenika.

Teško je usporediti i koji spol više naginje kažnjavanju, odnosno jesu li stroži učitelji ili učiteljice. Učiteljica Marija Hackl upisala je gotovo jednak broj prijava kao i (njezin suprug) učitelj Gustav Hackl. Isto se tako nisu isticale ni ostale učiteljice. Neznatno je češće potpisana Irena Čačić, što može potvrditi njezinu strožu disciplinu ili pak to što ju je zadesio *gori razred*. Naime, nerijetko su upravo učiteljice dobivale teže razrede, a time i veći broj učenika koje je trebalo disciplinirati, što svjedoči i učiteljica Milka Pogačić u svojim zapisima, kada je svoj pedagoški rad započela „u razredu dječaka na periferiji grada koji svi drugi izbjegavaju.“¹³¹ Ipak, učiteljice su, za razliku od učitelja, češće bile blaže u samom kažnjavanju, češće posezale za kaznom zatvora ili samo opominjale te rijeđe pribjegle tjelesnom kažnjavanju. Milka Pogačić bila je poznata po svom pedagoškom radu i humanističkom pristupu odgoju, smatralo se da je protiv tjelesnog kažnjavanja, ali se jednom ipak izjasnila da ponekad bi upotrijebila tjelesnu

---

¹³¹ Dumbović, *Milka Pogačić*, 18.

kaznu.¹³² U zapisima Sramotne knjige saznajemo da je tako 1889. godine odredila kaznu šibom Čumbrek Marku zbog skitanja i Egi Miroslavu zbog ometanja nastave i neobuzdanog nemira, nakon što je neuspješno pokušala ostalim metodama.¹³³

Školski zakon iz 1874. učiteljicama je osigurao jednaka primanja kao i učiteljima. Time se društveni položaj učiteljica sve više izjednačavao s položajem učitelja. Njihova česta druženja kao i rad na istoj školi rezultirao je i ponekim učiteljskim brakom, poput Hacklovih. Gustav Hackl, zaposlio se 1874. kao privremeni učitelj na Uzornoj glavnoj učionici, te nastavio svoj rad 1875. (zajedno s Ferdom Vuksanovićem) na Donjogradskoj glavnoj učionici. 1877. godine u tu školu je namještena i učiteljica Marija Arnold, koja dvije godine kasnije, pretpostavljam nakon udaje za Gustava, svojem prezimenu dodaje Hackl, te se tako potpisuje i u zapisanim prijavama u Sramotnoj knjizi (kao Marija Hackl Arnold ili Marija Hackl). 1888. godine Zakonom na snagu stupa odredba o neudavanju učiteljica, odnosno o odricanju službe ukoliko se neka učiteljica uda. Marija Hackl je na školi predavala do školske godine 1888/1889., kada umire njezin suprug u 33. godini, ostavljajući je za sobom kao udovicu i majku troje djece.¹³⁴ Tokom svog rada još je jedna učiteljica, Irena Antolić udajom promijenila (ili dodala) prezime u Čačić 1884. godine. Zakon o neudavanju učiteljica nije priječio njezin rad na školi do 1892. godine, kada je vjerojatno premještena.

---

¹³² Dumbović, *Milka Pogačić*, 86.

¹³³ Sramotna knjiga, 79, 81.

¹³⁴ Školska spomenica Dolnjogradske obće pučke dječacke škole u Zagrebu, šk.god. 1887./1888. (HR-DAZG-207).

Časopis *Napredak* spominje „pomor učitelja“ 1888., kada je izbila epidemija sušice, „učiteljske bolesti“. Vjerojatno je i od te bolesti smrtno obolio Gustav Hackl.

	ŠKOLSKA GODINA	BROJ UČENIKA U ŠKOLI	BROJ PRIJAVA	BROJ PRIJAVLJENIH UČENIKA	I. RAZRED	2. RAZRED	3. RAZRED	4. RAZRED	5. RAZ	6. RAZ	Opetovniča ri	Šegrti (Analfabeti)
UZORNA (IZGLEDNA)	1856.-1857.	-	2	2								
	-											
	1863.-1864	-	15	15								
	-											
	1865.-1866.	-	5	4								
	-											
	1867.-1868.	188 + 23	25	23	2 (37)			21 (63)				
	1868.-1869.	181 + 56	1	1	1 (52)							
	1869.-1870.	185 + 61	22	15		15 (46)						
	-											
	1872.-1873.	240 + 118	6	5	5 (60)							
	1873.-1874.	245 + 104	58	45	2 (58)	9 (58)	6 (70)	28 (59)				
	1874.-1875.	209 + 134	31	20			20 (59)					
DONJOGRADSKA PUČKA UČIONA	1875.-1876	406	76	45		4 (57)	3 (52)	25 (45)	2 (54)	11 (46)		
	1876.-1877.	-	17	15		2 ¹³⁵	7	2	1	2		
	1877.-1878.	466 + 176	7	7		1 (45)	2 (57)			4 (60)		
	1878.-1879.	431 + 176	2	2						1 (45)		1 (58)
	1879.-1880.	451 + 228	31	25	2 (72)	2 (65)	1 (72)	6 (61)	3 (44)	2 (47)	3 (43)	6 (42)
	1880.-1881.	501 + 229	15	13		1 (47)		1 (56)		3 (54)	1 (43)	6 (45)
	1881.-1882.	426 + 246	27	24			2 (50)	1 (69)	5 (60)		3 (40)	7 (41)
	1882.-1883.	423 + 193	33	25			2 (58)		1 (44)	1 (52)	5 (46)	12 (47)
	1883.-1884.	473 + 341	30	23			2 (52)	2 (67)	10 (61)	2 (64)	2 (41)	2 (41)
	1884.-1885.	493 + 293	9	8	1 (71)			1 (57)		3 (58)	3 (51)	
	1885.-1886.	536 + 184	104	75	1 (61)	6 (61)	1 (45)	6 (69)	8 (50)	10 (71)	18 (75)	14 (52)
	1886.-1887.	485 + 198	133	97	7 (57)	12 (50)	16 (69)	21 (74)	8 (58)	17 (49)	3 (73)	9 (55)

¹³⁵ Nema podataka.

	1887.-1888.	543 + 227	104	64	1 (84)				14 (78)		4 (64)		4 (62)		17 (72)		11 (59)		13 (56)									
	1888.-1889.	537 + 263	125	83	8 (71)		8 (72)		1 (52)		24 (49)		8 (52)		8 (65)		11 (51)		4 (56)		18 (65)							
	1889.-1890.	605	238	133	13 (74)			22 (58)				29 (57)		10 (58)		13 (49)		18 (40)			28 (55)							
	1890.-1891.	779	399	206	9 (79)	14 (74)	4 (82)	22 (58)		39 (61)		16 (65)		34 (71)		9 (70)		8 (71)		12 (66)		23 (54)		16 (28)				
	1891.-1892.	774	153	109	6 (76)		4 (74)		8 (64)		13 (64)		2 (64)		11 (56)		18 (55)		2 (56)		9 (55)		13 (58)		19 (50)		4 (24)	
	1892.-1893.	643	32	32				10 (64)		2 (63)		3 (61)		1 (57)		1 (56)				1 (51)		11 (28)		3 (19)				
	1893.-1894.	622	3	3														1 (61)				1 (71)		1 (31)				
			1704	1119	110			314				288				259				82		24		11		13		

Tablica br.5. Broj prijavljenih u školskoj godini po razrednim odjelima

UČENICI

Za razliku od elitnih gradskih vježbaonica, kao što je to bila Uzorna glavna učiona, koju su redom pohađala *samo gospodska djeca*¹³⁶, glavni problem učenika pučkih škola bilo je siromaštvo; gladna djeca, često bolesna i bez odgovarajuće školske opreme. Nerijetko im je životna situacija prerano oduzela djetinjstvo i uvela ih u svijet odraslih, primorala na krađu, rad, prosjačenje i skitanje.

Iz zapisnika učiteljskih sjednica i školske spomenice Donjogradske pučke škole saznajemo o redovitim donacijama gradskog poglavarstva i građanskih društava poput „Malog dobrotvora“ koji su odijevali siromašne učenike i opskrbljivali ih potrebnim knjigama. Jedan pak je karlovački trgovac Matešić, za vrijeme školovanja svog sina, svake školske godine školi darovao 25 forinti.¹³⁷

Osim siromaštva, često su učenici pobolijevali od opasnih bolesti poput difterije i kozica, nerijetko sa smrtnim ishodom. U ožujku 1882. zavladała je velika epidemija ospica (*dobrac*), čak je 171 učenik bio odsutan nekoliko dana, zbog čega se krenulo u čišćenje i raskušivanje škole.¹³⁸

Osim novosti iz života škole u školskim zapisnicima se redovito podnose izvješća o ćudorednosti, odnosno ponašanju učenika, iznoseći pomake ili pak nazadovanja. Školska spomenica je dokumenat koji najčešće u što boljem svijetlu prikazuje život škole, pa se tako i sami ravnatelji nerijetko hvale dobrim ili poboljšanim ponašanjem učenika. Često izvješća nisu u suglasju sa pravom stvarnošću (stvarnošću koju nam pruža Sramotna knjiga), kao što na primjer u izvješću školske godine 1889./1890. ravnatelj sa zadovoljstvom spominje (samo) 2 slučaja kada je poduzeta mjera tjelesnog kažnjavanja, neznatan broj javnih ukora i nekoliko puta javnih opomena, odnosno javnih čitanja imena učenika.¹³⁹ Te je školske godine u Sramotnu knjigu zapisano 238 prijava, 54 učenika je opomenuto, a 13 ih je tjelesno kažnjeno. Razlog *uljepšanog* izvješća možemo potražiti u želji ravnatelja da u očima javnosti (ali i sebi nadležnih) bude uspješan i produktivan u provođenju discipline.

Budući da je Sramotna knjiga isključivo knjiga učitelja, pisana iz njihove perspektive, ne možemo razaznati kako su sami učenici doživljavali disciplinske mjere i kažnjavanje u tim

---

¹³⁶ Dumbović, *Milka Pogačić*, 18.

¹³⁷ Školska spomenica Donjogradske obće pučke dječacke škole u Zagrebu, šk. god. 1881., 1883. (HR-DAZG-207).

¹³⁸ Školska spomenica Donjogradske obće pučke dječacke škole u Zagrebu, šk. god. 1886./1887. (HR-DAZG-207).

¹³⁹ Školska spomenica Donjogradske obće pučke dječacke škole u Zagrebu, šk. god. 1889./1890. (HR-DAZG-207).

školama. Ipak, u povijesnim izvorima pronalazimo dragocjene crtice iz djetinjstva, poput one uglednog prirodoslovca Dragutina Hirca kojeg je otac 1862. upisao u prvi razred Uzorne glavne učione u Zagrebu. Svoje živopisno viđenje škole i kažnjavanja opisao je u poglavlju „U školi“ prvog dijela memoara *Stari Zagreb*. Prisjeća se kako je među djecom vladala fama da školom gospodari šiba i batina, te se kao i „*svako dijete bojao škole kao žive vatre*“, pogotovo ravnatelja T.,¹⁴⁰ za kojeg se pričalo učenike da šiba do krvi, zbog čega se zamjerio čitavom Zagrebu i bio premješten u drugu školu.¹⁴¹ Spominje i zlatnu knjigu i crnu knjigu, u koju je „*črni vrag*“ onaj tko je upisan. Prisjeća se i oselske klupe u kutu razreda koja je „*neke popravila, a neke pokvarila*“; a kažnjenog učenika, *magarca*, drugi bi u razredu zadirkivali, kazali mu uši.¹⁴² Hirc razdvaja kažnjavanje u prva dva razreda, kažnjavanje u trećem kada se uvodi *batina*, te u četvrtom, sa šibom i brezovom metlom. U prvom i drugom razredu učenike se kažnjavalo stajanjem: za manje prijestupe ispred školske ploče, iza školske ploče za veće prijestupe, da ih drugi učenici ne vide, te klečanjem (najmanje pola sata ako je učenik uz to i vikao). Učenike je pratila i *nesretna i nečovječna* packa, udarci štapićem ili ravnalom (po tri prsta u zraku) zbog lošeg pisanja ili čitanja.¹⁴³ Za one nepopravljive bio je *karcer*, zatvor, u Gornjogradskoj uzornoj učioni zapravo kokošinjac, gdje su učenici pobrali uši, *tekute*, i svrbjeli se.¹⁴⁴ Od trećeg je razreda kao kazna bila dozvoljena šiba. Učitelja je šibom ljeskovače (različite duljine i širine) redovito opskrbljivao neki učenik koji je živio blizu šume. Hirc se sjeća da nije prošao nijedan dan bez batine, barem jedan udarac pred školskim ormarom bio je podijeljen po goljoj koži nekom učeniku. Zanimljivo je primjetiti njegovo sjećanje da je udarce dijelio najjači učenik, dok učitelj nije rekao dosta, a da su se drugi nerijetko bunili, suprotstavljali i branili kažnjenoga, da je često morao intervenirati i školski redar, *pedel*.¹⁴⁵ *Pedel* je kažnjavao učenike 4. razreda, ne samo šibom, već i brezovom metlom, polegnutog i golog na podu.¹⁴⁶ Četvrtaši su također svakog tjedna, subotama, u „*najcrnijim danima*“ bili prozivani u *egzekucijama*. Učitelji i ravnatelj bi čitali imena učenika kojima je određena tjelesna kazna, prozivali ih, izrekli krivnju i kaznu te bi ih *pedel* šibao u učionici trećeg razreda.

I sam Hirc je jednom trebao biti kažnjen šibom, jer je laktom udario nekog učenika ali je pobjegao. Od šibanja su ga spasili roditelji koji su vjeroučitelja molili za dogovor s

¹⁴⁰ Vjerojatno Josip Torbar.

¹⁴¹ Hirc, *Stari Zagreb*, 139.

¹⁴² Hirc, *Stari Zagreb*, 140.

¹⁴³ Hirc, *Stari Zagreb*, 140, 141.

¹⁴⁴ Hirc, *Stari Zagreb*, 141.

¹⁴⁵ Hirc, *Stari Zagreb*, 141, 142.

Pedel: školski redar, domar.

¹⁴⁶ Hirc, *Stari Zagreb*, 142.

učiteljem.¹⁴⁷ Njegovo iskustvo dokazuje aktivnu uključenost roditelja u njegov odgoj i školovanje, ali i isprepletenost dva autoriteta, autoriteta roditelja i autoriteta učitelja.

ANTIJJUNACI

U Sramotnoj knjizi izbrojala sam ukupno 1704 prijave u kojima je službeno prijavljeno oko 1119 učenika. Matematičkim izračunom možemo pretpostaviti da je oko 35% kažnjenih učenika ponovno počinilo neki prekršaj, odnosno bilo zapisano i kažnjeno 2 ili više puta. Nerijetko se u zapisima ponavljaju imena dječaka, često u jednim te istim prekršajima, koji na neki način postaju *antijunaci* same Knjige. Tako je na primjer učenik Amigoni Antun u siječnju 1890. prvi put zapisan u Sramotnu knjigu, u drugom razredu zbog smetanja nastave,¹⁴⁸ i tako započeo svoje pustolovine pa bio opominjan i kažnjavao zbog neposluha, drskosti, kletve i govora nemoralnih riječi, zbog bijega iz škole i zatvora, zbog skitanja i ponoćnog izostajanja, zbog brbljanja, nemira, smetanja nastave; u trećem razredu zbog tučnjave i razbijanja po razredima, zbog pokazivanja intimnih dijelova tijela i ružnih riječi, pa krađe, nabacivanja kamenjem na ulici, i opet brbljanja, neposluha, nemara, lijenosti, skitanja i laganja. Ipak, nakon niza prekršaja i desetak prijava javila se potreba za malo drugačijom disciplinarnom mjerom: Amigoni je jedan od rijetkih učenika koji su vlastitom rukom u Sramotnu knjigu potpisali svoju kaznu ili obećanje da će se popraviti:

*„12/3. obećao Amigoni da se više neće skitati
i da će se popraviti. Ako ne, dobit će šibje.
U Zagrebu, 12/3. 1892.
Antun Amigoni“¹⁴⁹*

Amigoni je svoje obećanje ozbiljno shvatio, budući da kasnije nije više prijavljivao. Svoje su obećanje rukom upisali i Mirko Kosica i Oskar Laupert u šk. god. 1867./1868. Obojica su prihvatili kaznu tri udarca šibom ukoliko bi ponovili prijestup:

*„Kada nebum znao prvo puta lekcije
budem dobio šibe tri. Mirko Kosica
U Zagrebu 27. prosinca 1867.*

*Kada prvi puta budem zakasnio u školu
ili u crkvu budem dobio tri šibe.
Kada nebudem prvi puta znao lekcije budem
dobio tri šibe.
U Zag 27. siečnja 1868. Oskar Laupert“¹⁵⁰*

---

¹⁴⁷ Hirc, *Stari Zagreb*, 143.

¹⁴⁸ Sramotna knjiga, 86.

¹⁴⁹ Sramotna knjiga, 120.

¹⁵⁰ Sramotna knjiga, dodatni zapisi, /a/

Amigoni je također među desetak učenika koji su prijavljivani više od 10 puta: Mozar Vilko, Fočić Juro, Gunjilac Mirko, Ljudevit Hržica, Koler Antun i August Tatzer zapisani su 10 puta, Vollmost Eduard 11, a Jesenko Ivan i Amigoni Antun 13 puta. Učenik s najvećim brojem prijava bio je Telecki (Teletzky) Milan, sa čak 14 prijava. Većinom je bio opominjan zbog nemira, brbljanja i nepolaska svete mise, 3 puta kažnjen je zatvorom i jedan puta šibom. Ipak glavni *antijunaci* Knjige su Koler Antun i Hržica Ljudevit, učenici koji su najviše zadavali brige svojim učiteljima i primili najveći broj tjelesnih kazni. Od 10 prijava Hržica je 9 puta primio udarce šibom; gotovo da nema prijestupa koji on nije počinio: bio je kažnjavao zbog kletve, razbio je nos i ozlijedio lice suučniku batinom, nabacivao se kamenjem na Zrinskom trgu, činio sramotna djela, kleo i prijetio te na kraju zaprljao zid nekog g. Mosesa, potukao se na ulici i krao. Najveći zabilježeni broj udaraca šibom, 7, dobio je zbog uboda nožem u ruku učenice škole sestara milosrdnica,¹⁵¹ dok je za svoj posljednji zabilježeni prijestup, ponovljenu kletvu, bio kažnjen sa 6 udaraca šibom.¹⁵² Tokom svog školovanja javno je primio najmanje 21 udarac šibom, iako je to relativan broj, budući da broj udaraca u nekim slučajevima nije naveden. Koler Antun pak je bio šiban zbog bacanja kamenja na ulici, bijega iz škole na dan ispovijedi, udaranja učenice na ulici, pušenja, drskosti, neposluha i skitanja, zbog kojeg je bio prijavljen i kažnjen na zahtjev i u prisutnosti vlastitih roditelja.¹⁵³ Prvi put je zabilježen u svibnju 1886.¹⁵⁴ kao učenik 3.B razreda koji je redovito ponavljao sljedeće tri godine. Njegovo ponašanje kulminiralo je prijavom u travnju 1889. kada učitelj Šandor Horvat traži njegov ispis iz škole.¹⁵⁵

---

¹⁵¹ Sramotna knjiga, 42.

¹⁵² Sramotna knjiga, 53.

¹⁵³ Sramotna knjiga, 70.

¹⁵⁴ Sramotna knjiga, 49.

¹⁵⁵ Sramotna knjiga, 78.

4. DISCIPLINA I KAŽNJAVANJE

4.1 O DISCIPLINI I KAŽNJAVANJU U 19. STOLJEĆU

Iz perspektive današnjeg društva koje zazire od bilo kakvog povređivanja slobode i osobnosti čovjeka, a još više namjernog ponižavanja i nanošenja boli u odgoju teško je pronalaziti opravdanje za disciplinske mjere koje su se provodile u školama 19. stoljeća. Pokušajmo shvatiti tadašnje društvo, od temeljne društvene jedinice – obitelji preko svih društvenih struktura kroz koje pojedinac prolazi do one vrhovne – državne. U 19. stoljeću gradi se moderno društvo sa novim društvenim vrijednostima, ali i ono je kontrolirano i usmjeravano. Jedna od „kontrola“ u društvu je i *disciplinska kontrola ponašanja*.¹⁵⁶

Povjesničar Dinko Župan u svom članku „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“ analizirajući odnose u društvu piše kako sve institucije modernog društva provode vlastitu disciplinsku kontrolu ponašanja. „*U srcu svih disciplinskih sustava funkcionira mali kazneni mehanizam. On uživa neku vrst sudbene povlastice, sa svojim vlastitim zakonima, svojim specificiranim prijestupima, svojim posebnim oblicima sankcije, svojim sudskim instancijama*“.¹⁵⁷ Kako bi se učenici uklopili u svijet postojećih društvenih normi i vrijednosti, škola je u 19. stoljeću bila organizirana kao *kazneni mikro-sustav* unutar kojega su se rabila razna odgojna sredstva. „*U radionici, u školi, u vojsci hara kazneni mikro-sustav koji se odnosi na vrijeme (zakašnjavaње, izostanci, zastoји u radu) na djelatnost (nepažnja, nemar, nedovoljno zalaganje), na ponašanje (neprirođnost, neposluh), na način govora (brbljanje, neuljudnost), na tijelo (‘neispravno’ držanje, neprikladne kretnje, nečistoća), na spolnost (bezočnost, nedoličnost). U isto se vrijeme kao kažnjavanje koristi cijeli niz istančanih postupaka koji idu od lakše fizičke kazne, manjih uskrata i sitnih poniženja*“.¹⁵⁸

Kazna je u školi uvijek imala vrlo važnu ulogu. Iako često nužno zlo ili krajnji način discipline neposlušnog učenika, u odgoju je oduvijek bila neophodna. Kroz stoljeća su nam poznate drastične mjere kojima se nastojao obuzdati djetinji duh i uklopiti ga u društveni sustav i norme ponašanja. Velika školska reforma Marije Terezije 1774. zabranila je učiteljima pri kažnjavanju koristiti volovske žile, štapove i bičeve (do tada očito sasvim normalna sredstva), zabranjeno je povlačenje za uši ili kosu, udaranje šakom ili klečanje na kukuruzu ili nekoj podlozi. Zabranjena su i ponižavajuća obilježja za učenike - poput magarećih uha ili slamnatih kruna. 1805. godine iz kaznenog školskog sustava službeno se

¹⁵⁶ Dinko Župan, „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“, u *RADOVI* 40 (2008), 203.

¹⁵⁷ Dinko Župan, „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“, 203.

¹⁵⁸ Dinko Župan, „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“, 203.

izbacuju i druga sredstva – učiteljima je preostalo da učenike obuzdaju šibom koja je "iz raja izrasla". O učiteljevoj slobodi provođenja discipline u svojim sjećanjima učitelj Mijat Stojanović svjedoči: „Učitelj je običavao računske formule zabijati u glave učenika na svoj osobiti način, naime pograbio bi djaka, koji je računao, za kosu, pak kazujući njemački računsko pravilo, lupao bi tupom dječjom glavom o tablu, da bi odjekivalo po školi, kao po bačvarskoj djelaonici, kad bačvar nabija obruče na burad. Rukopis pako bijaše mi gadan i neuredan za čudo i pripoviest, sve same kuke i kvake. Uviek sam uslied toga sjedio u školi posljednji u tako zvanoj klupi Eselsbank¹⁵⁹. Štogod me je moj g. učitelj dao više šibati i štogod me je više grdio po tadanjem neshodnom i nevaljalom načinu podučavanja, to sam je bio sve tupiji i glupiji.“¹⁶⁰ Stojanović ga ipak ne krivi, jer se učitelj ravnao po svom učenju. O teškom tjelesnom kažnjavanju u školi navodi i Dinko Župan izvore iz 1871. godine: „da je učitelj malogorički Ivan Kordić, u obće školsku djecu zlostavljao, poimence pako Maricu Tonkovićevu po licu tako pljusnuo, da joj je lice oteklo (...) Martina Vidušića tablom tako po glavi udario, da mu je glavu znatno ozliedio; Matiju Pucovića tako o tablu bacio, da ga je krv oblijala (...) Doricu Bezuhovu na pod bacio, ter joj na vrat stao“.¹⁶¹

O upotrebi tjelesne kazne živo se raspravljalo i u hrvatskim školskim časopisima. Uredništvo časopisa *Napredak* upozorilo je 1873. u članku „Još jedna o tjelesnoj kazni“ da neki učitelji neoprezno rabe tjelesnu kaznu, te pojašnjavaju tada važeću odredbu o kažnjavanju. Iznose stav da se tjelesna kazna u pučkoj školi ne može sasvim ukinuti, želeći ograničiti njezinu upotrebu samo u iznimnim slučajevima, kad su isprobane sve druge kazne koje nisu koristile.¹⁶² Pozivaju učitelje da uzimaju u obzir individualnost i posebnost slučaja, odobravaju kažnjavanje kad se ustrajno i drsko laže, kod tvrdokornosti, iz obijesti, zlostavljanja mlađih, životinja ili ozljeđivanja biljki te kod krađe i lijenosti. Napominju značaj procesa i okolnosti kažnjavanja - učitelj kad kažnjava zastupa oca djeteta, prema tome on ne smije biti hladnokrvno ravnodušan, rugati se učeniku, biti razdražen ili srdit. Kako bi šiba imala određeni status, učenika bi se smjelo kazniti tek nakon nauka, tankim štapićem koji se čuva u ormaru. Zabranjeno je tući učenike po glavi, leđima i rukama, kao i djevojke i dječake I. i 2. razreda. Ipak, zaključuju da je sam odgoj, disciplina i atmosfera u razredu na učiteljevoj odgovornosti, da o njemu ovisi ponašanje učenika, te smatraju kako pravilnim postupanjem

¹⁵⁹ Eselsbank – njem. magareća klupa.

¹⁶⁰ Mijat Stojanović – *Sgode i nesgode moga života*, ur. Dinko Župan, Stanko Andrić i Damir Matanović (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015.), 49.

¹⁶¹ Dinko Župan, „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“, 204.

¹⁶² NN, „Još jedna o tjelesnoj kazni“ u *Napredak* (1873), 573.

učitelja, koji s ljubavlju naglašava dobro ponašanje, s ljubavlju opominje i upozorava, mogu i sami učenici prihvatiti i primjeniti dobro ponašanje.¹⁶³

Nakon donošenja školskog zakona 1874. godine, u skladu s liberalnim nastojanjima Mažuranićeve reforme školstva, Odjel za bogoštovlje i nastavu u disciplinskim je propisima za pučke škole iz 1875. službeno zabranio upotrebu tjelesne kazne. Da se zabrana nije baš poštivala, vidljivo je iz primjera Sramotne knjige: u Donjogradskoj pučkoj školi školske godine 1875./1876. od 76 prijavljenih učenika tjelesno je kažnjeno njih 16. Potrebu za tjelesnim kažnjavanjem (isključivo za teške i velike prekršaje) obrazložili su na sjednici učiteljskog zbora, smatrajući disciplinarna sredstva propisana u Redu nedostatnima i da tjelesna kazna, „mudro upotrijebljena može popraviti i spriječiti mnogo drugih zala“.¹⁶⁴ Zabrana je polako prolazila u praksu i sljedećih je školskih godina sve manji broj učenika koji su tjelesno kažnjeni: 12 učenika šk.god. 1876./1877., 5 učenika 1877./1878. i 1877./1878. samo 2 učenika. Ipak se učitelji i dalje žale i raspravljaju na učiteljskoj sjednici o Pravilniku koji je *preblag za njihove okolnosti*, o nedostacima propisanih disciplinskih mjera, poput stajanja u klupi koje tada samo ometa ostale učenike i općenito o nemogućnosti održavanja discipline u razredu.¹⁶⁵ Učitelji su smatrali tjelesnu kaznu korisnom, ali bojali su se disciplinske istrage, koja bi mogla uslijediti ukoliko bi postupili protiv Pravilnika.

Na sve češće pritužbe učitelja vlada je odgovorila odlukom da se o pitanju tjelesne kazne raspravi na svim podžupanijskim učiteljskim skupštinama.¹⁶⁶ Učiteljske skupštine diljem zemlje zagovarale su ponovno zakonsko uvođenje tjelesne kazne u školu te je Naredbom 1879. ponovno dopuštena tjelesna kazna, ali ovaj put pod strogo propisanim uvjetima. „Tjelesna kazna dozvoljava se samo u slučaju većih moralnih prestupa, kano: radi tvrdokorna laganja, drzovite upornosti, prostačine i krupne nećudorednosti, te pošto sva druga dozvoljena disciplinarna sredstva ostanu bezuspješna“¹⁶⁷. Tjelesno kažnjavanje više se nije smjelo vršiti pred učenicima, a šiba je bila jedino dopušteno sredstvo kažnjavanja: „Osим šibom svaka je druga tjelesna kasan kao čupanje, ćuškanje, guranje, klećanje, udaranje štapom ili ravnalom itd. najstrože

¹⁶³ NN, „Još jedna o tjelesnoj kazni“ u *Napredak* (1873), 573, 574.

¹⁶⁴ Zapisnik sjednice Donjogradske pučke škole, 12.2.1876. (HR-DAZG-207).

¹⁶⁵ Zapisnik sjednice Donjogradske pučke škole, 13.12.1878. (HR-DAZG-207).

¹⁶⁶ U veljači 1877. održana je krapinsko-toplička podžupanijska učiteljska skupština s glavnom temom: „Ima li tjelesna kazna rabiti disciplinarna sredstva?“ Na Skupštini su potvrđeni stavovi o fizičkom kažnjavanju isključivo dječaka samo kad blaža sredstva nisu pomogla, ali ne više od 5 udaraca. Zanimljiv je njihov stav da kaznu može izvršiti i stariji učenik u razredu i da se kazna mora izvršiti pred ostalim učenicima, koji imaju ulogu svjedoka. Naime, spominju slučajeve gdje su učenici roditeljima lagali o većem broju udaraca ili težim kaznama, što bi dovodilo do loših odnosa učitelja i roditelja.

¹⁶⁷ Naredbe izdane na osnovu školskog zakona od 14. listopada 1874. do konca godine 1882. (1884).

zabranjena.“¹⁶⁸ Među kaznama zapisanim u Sramotnoj knjizi, osim kazne šibom i (rijetko) klečanja¹⁶⁹ nije bilo drugog načina nanošenja boli. Tridesetak je primjera kazni zapisanih kao „tjelesno kažnjavanje“ gdje nije detaljnije naznačen način kažnjavanja, ali uspoređujući način kažnjavanja pojedinih učitelja pretpostavljam da su to sve odreda bile kazne šibom.

Nova je naredba postrojila i nadzor nad učiteljima: školske su vlasti od sada putem svojih nadzornika pazile da se osim propisanih ne primjenjuju nikakve druge vrste kažnjavanja učenika, a u slučaju kršenja pravila protiv učitelja se mogao povesti i disciplinski postupak, što je nerijetko uključivalo i sudsku vlast. Tome svjedoči i primjer učitelja Dragutina Kaničara iz Donjeg Miholjca koji je nakon disciplinske istrage 1893. zbog „pretjerane nesnošljivosti i surovosti“ kažnjen s gubitkom petogodišnjeg učiteljskog doplatka na dvije godine.¹⁷⁰

Školski zakon o uređenju nastave i obrazovanju učitelja iz 1889. potvrdio je dopuštena disciplinska sredstva: opomenu, ukor, stajanje u klupi i izvan klupe, kod dječaka tjelesnu kaznu (iznimno, u slučaju prije spomenutih moralnih prijestupa) i na kraju privremeno isključenje iz škole. Novost je zabrana tjelesnog kažnjavanja zbog slabog napretka u učenju ili zbog izostajanja iz škole.

Iako naizgled jasni, uvjeti kažnjavanja mogli su se naširoko tumačiti – koja su nedjela učenika nemoralna, a koja su samo posljedica dječake zaigranosti, poput (jako učestalog i popularnog) bacanja kamenja na ulici za koju su dječaci redovito bili kažnjeni udarcima šibom. Istina, nisu uvijek navedene okolnosti - jesu li bacali kamenje na ljude, konje ili prozore, jesu li bacili stotine kamenja i napravili nered ili se samo dobacivali kamenčićima. Jesu li se pojedini učenici skitali tjednima do kasno u noć ili pak samo kasnili zaigrano istražujući ulice grada. Je li srce učitelja bilo puno tvrđe i osjetljivije na sitne pogreške ili pak je imao unaprijed postavljene standarde kažnjavanja kojih se čvrsto držao.

Nadzor i strožiji uvjeti kažnjavanja nikako nisu umanjili broj prijava: naprotiv, u školskoj godini 1885./1886. naglo raste broj prijavljenih učenika (prijavljeno je njih stotinjak) da bi u školskoj godini 1890./1891. taj broj dosegao vrhunac s čak njih 399, od kojih je 316 bilo prijavljeno za neposluh, nemir ili nemar (usporedi s *Tablicom br. 1.*) Tome doprinosi i nova praksa kolektivnih prijava na sjedničkim zaključcima nekoliko puta godišnje. Tako je redovito

¹⁶⁸ Naredbe izdane na osnovu školskog zakona od 14. listopada 1874. do konca godine 1882.

¹⁶⁹ U školskoj godini 1886./1887. ipak je 7 učenika bilo kažnjeno klečanjem.

¹⁷⁰ Dinko Župan, „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“, 205.

prijavljeno iz gotovo svakog razreda po nekoliko desetaka učenika zbog najčešćih i najuobičajenih razloga (nemira, smetanja nastave, lijenosti ili brbljanja). Među tim zapisima često se ističu jedni te isti „problematični“ učenici, prijavljeni za gotovo iste prekršaje. Iako na prvi pogled je tom praksom kolektivnih prijava sam značaj upisa u Sramotnu knjigu oslabljen: osim kažnjavanja šibom, samu opomenu ili upis nisu više doživljavali kao konkretnu odgojnu mjeru – kako učenici, tako i učitelji. Školska godina 1890./1891. na neki je način prekretnica – sljedeće godine učitelji prijavljuju i kažnjavaju puno manje učenika, da bi se za dvije godine prijave svele tek na njih tridesetak (usporedi s *Tablicom br. I.*).

Što se događalo tih godina – jesu li učenici naglo poboljšali svoje ponašanje ili učitelji snizili kriterije teško je razaznati iz izvora. Sramotna knjiga naglo je, bez zaključka završena sa zadnje 2 zabilježene prijave u šk. god. 1893./1894.; niti u zapisima sjednica ni u Spomenici škole nema spomena o odluci napuštanja prakse zapisa u Sramotnu knjigu. Sljedeće, 1894. godine u Donjogradsku pučku školu je postavljen novi ravnatelj, Škender Kranjc. Emerik Munjiza u prikazu povijesti školstva Velike Kopanice u Vojnoj Krajini spominje odluku o uvođenju Spomenica u škole još 1871., te da se zbog odgojnih razloga, javnog navođenja osobnih imena i prezimena učenika napušta praksa zlatnih (počasnih) i crnih (sramotnih) knjiga.¹⁷¹ Možemo pretpostaviti da je upravo za vrijeme ravnateljstva Škendera Kranjca donesena odluka kojom zagrebačka Sramotna knjiga odlazi u povijest.

---

¹⁷¹ Emerik Munjiza, „Dvije stotine i pedeset godina kontinuiranog školstva u Velikoj Kopanici 1764./65.-2014./15. godine“, u *Scrinia Slavonica* 5 (2005), 392.

4.2 OBITELJ I DISCIPLINA

Zanimljivo je među zapisima primjetiti sudjelovanje obitelji u provođenju discipline u školi. U nekoliko je slučajeva učenika tužio ili doveo na kaznu jedan od roditelja, pa čak i rođeni brat, dok neki zapisi naglašavaju prisutnost roditelja u trenucima kažnjavanja.

S polaskom u školu dijete se susreće s novim autoritetom – učiteljem - koji ga nastoji uklopiti u novu društvenu sferu s vlastitim pravilima. Suradnja učitelja i roditelja u tom je razdoblju bila od iznimne važnosti, jer bi u suprotnom kod kuće roditelji mogli *srušiti sve što je učitelj marljivo gradio*.¹⁷² Milka Pogačić to je usporedila s uprezanjem kola sa dva suprotna kraja; kritizirala je roditelje koji se premalo interesiraju za školovanje vlastite djece i naglašavala potrebu skladnog i jedinstvenog djelovanja svih odgojnih faktora – i obitelji i škole – da bi se dijete uspješno odgajalo.¹⁷³ O odgoju u obitelji raspravljalo se i na učiteljskim sjednicama škole, s čestim zaključcima kako sve kreće od obitelji i obiteljskih okolnosti.

Mati je prva učiteljica svog djeteta, kaže Cuvaj.¹⁷⁴ Obitelji 19. stoljeća u pravilu su mnogobrojne i patrijarhalne. Otac kao glava radi i prehranjuje svoju obitelj, dok je majci povjerena sfera doma, odgoj i domaćinstvo. Pedagog Davorin Trstenjak piše o majkama, prvim i najbitnijim odgajateljicama: „*Dobra je mati djetetu svetica. Ali i otac treba da sa ženom složno odgaja djecu. Otac i mati jesu tek potpuni čovjek, a kad njih dvoje uzgajaju djecu složno, onda bude i lijepa uspjeha.*“ Roditelji prvi odgajaju i postavljaju granice i pravila, nerijetko šibom, što im tada nije branio nijedan zakon. A često se nestašnoj i neposlušnoj dječici i sa školom prijetilo: „*U školu ćeš!*“. Tome se posebno protivila Milka Pogačić, koja je u toj prijetnji vidjela odgojnu nemoć roditelja, koji time nepotrebno zadavaju štetu sebi, djetetu i školi.¹⁷⁵

Vlastitog odgoja prisjeća se Mijo Stojanović: roditelji su njegov nestašluk krotili *šibicom*, u čemu on vidi korijene svog naprasitog karaktera i žestoke ćudi.¹⁷⁶ Vilma Vukelić piše o svom puritanskom odgoju, u kojem je odrastala u skromnosti i jednostavnosti. Sa 6 godina je dobila njemačku guvernantu koja je od nje zahtijevala *slijepu pokornost, bez ustupaka i isprike*.¹⁷⁷ Sa slinom među zubima bi izgovarala svoju maksimu: „*Tko voli svoje dijete, strogo ga*

¹⁷² Mijat Stojanović – *Sgode i nesgode moga života*, 115.

¹⁷³ Dumbović, Milka Pogačić, 85.

¹⁷⁴ Antun Cuvaj, "Mati, prva učiteljica svoga djeteta" u *Godišnje izvješće Gradjanske i s njom spojene Obće pučke dječjačke učione u Sisku za školsku godinu 1885.-86.*

¹⁷⁵ Dumbović, Milka Pogačić, str. 86.

¹⁷⁶ Mijat Stojanović – *Sgode i nesgode moga života*, 48.

¹⁷⁷ Vilma Vukelić, *Tragovi prošlosti* (Zagreb: Matica hrvatska, 1994.), 79.

kažnjava.“¹⁷⁸ te je često primjenjivala u praksi. U ormaru je uvijek ležao tanki prutić (španjolski prut), čak i kad bi ga Vukelić kao djevojčica sakrila. Zazirala je i od druge odgojne mjere – ručnih radova, koji su joj, kako kaže, zagorčavali život. Španjolski prut, *španišer*,¹⁷⁹ u upotrebi po domovima navodi i Hirc, kao i obične šibe, volovske šibe i korbač¹⁸⁰, koji se kupovao kod remenara.¹⁸¹

Koliko je bitna suradnja roditelja i učitelja opisuje Mijo Stojanović pišući o dobrim i lošim roditeljima s kojima se susreo tokom svog rada.¹⁸² Hvali pametne roditelji koji vole svoju djecu, te poštuju i uvažavaju školu i učitelja. Primjećuje koliko se u njihovim domovima uz obiteljski njeguje i školski odgoj, te učitelji i roditelji zajedno odgajaju djecu. Za razliku od loših roditelja koji ne znaju vrijednost odgoja, ne uvažavaju školu ni učitelje. Spominje i roditelje koji su spremni pohvaliti svoju djecu za svaki napredak i uspjeh, a okriviti učitelje i školu za neuspjeh. Sliku učitelja u obitelji nerijetko su prljali i sami učenici. U časopisu *Napredak* spominje se da su učenici kod kuće znali preuveličavati broj udaraca ili način kazne, što bi dovelo do većih tenzija u odnosu učitelja i roditelja, pa čak i do razine mržnje.

Ipak s povećanjem broja obrazovanih roditelja, koji su i sami prošli kroz sustav obrazovanja, zasigurno je rasla suradnja s učiteljima vlastite djece. U primjeru Sramotne knjige vidimo povjerenje u sustav gdje roditelji zahtijevaju ili čak osobno dovode vlastito dijete u školu da ga kazne. Tako je Koren Josip u prisutnosti majke kažnjen sa 6 udaraca šibom zbog skitanja, nakon što ga je ona našla kod uspinjače i dovela ga u školu.¹⁸³

---

¹⁷⁸ Vilma Vukelić, *Tragovi prošlosti* (Zagreb: Matica hrvatska, 1994.), 79.

¹⁷⁹ *Španjolski prut* – bambusov štap

¹⁸⁰ *Korbač* – jahaći kožni bič

¹⁸¹ Hirc, *Stari Zagreb*, 141.

¹⁸² *Mijat Stojanović – Sgode i nesgode moga života*, 115.

¹⁸³ *Sramotna knjiga*, 115.

4.3 IZ PERA TADAŠNJIH UČITELJA I PEDAGOGA

Nekoliko je učitelja i pedagoga konkretnije progovorilo o pitanju školske discipline i tjelesnom kažnjavanju učenika u časopisu *Napredak*. Samo kažnjavanje i nije bilo toliko sporno, zagovarali su ga i tada vodeći europski pedagozi i filozofi, uzori tadašnjim učiteljima. Rijetki su iskreno isticali da su „zakleti neprijatelji šibe“¹⁸⁴. Najčešće su se postavljala pitanja granice kažnjavanja, kako ono ne bi narušilo psihi i zdravlje djeteta, ali kako bi i učitelj održao svoj autoritet i primjer.

Ivan Filipović na početku izlaženja časopisa¹⁸⁵ piše učiteljima o „Djetinjem ponašanju“, kako su oni, prvi primjer i uzor učenicima, pozvani odgajati učenike za život, ne za školu. Filipović naglašava uljudnost i čednost koje moraju prijeći djeci u narav, iskrene, otvorene bez ulizivanja i licemjerja. Poziva učitelje na neprestano opominjanje pri lošem ponašanju i na pokazivanje dobrog ponašanja.¹⁸⁶ Očito je ta opaska bila nužno potrebna budući da je 1860. izdao članak „Psovanje u ruženje u školi“ u kojem upozorava na gadnu i ružnu naviku učitelja „...da psuju i grde učenike, sa svakakvim neslanim i neopranim imenima i pridjevima.“¹⁸⁷ Poziva učitelje da budu prvi primjer moralnog ponašanja i da štiju Božju sliku i priliku u učenicima, gledajući ih kao buduće sposobne građane. Također je i zanimljiva primjedba na neke učitelje da zanemaruju i loše postupaju s učenicima siromašnih roditelja.¹⁸⁸

Pedagog Antun Truhelka napisao je 1860. zanimljiv članak „O školskoj disciplini uopće“ gdje je izložio svoje stavove o kazni i načinima kažnjavanja učenika. On gleda na kaznu kao posljedicu opakog čina, a njezinu svrhu moralni popravak djeteta, lijek bolesnog čina.¹⁸⁹ Daje upute učiteljima kada i kako kažnjavati: učitelj mora prije dobro promotriti duševno i tjelesno stanje djeteta, uzeti u obzir okolnosti i vlastitosti te nakon kazne proučiti učinak i posljedice, paziti na dob – manju djecu najbolje je odmah kazniti kako bi odmah učila posljedice grijeha, a starijima je mudro odgoditi kaznu da se prepadnu, da osjete strah i muku pred kaznom. Smatra da je najbolje prvo pronaći druga sredstva (*mudro rukovodstvo, navika, točno prigledanje*), dobro promotriti i grditi krivnju, pobuditi mržnju na grijeh i pokazati žaljenje zbog kažnjavanja, ali ne grditi dijete da ne izgubi učitelj dostojanstvo i ljubav kod djece, kao i

---

¹⁸⁴ Nepoznat autor, „Kako valja postupati s početnici, da jim škola omili i daju rado polaze“ u *Napredak* 18 (1861), 280.

¹⁸⁵ Ivan Filipović, „Djetinje ponašanje“ u *Napredak* 5 (1859.), 71-72.

¹⁸⁶ Ivan Filipović, „Djetinje ponašanje“, 72.

¹⁸⁷ Ivan Filipović, „Psovanje i ruženje u školi“ u *Napredak* 10 (1860), 153-154.

¹⁸⁸ Ivan Filipović, „Psovanje i ruženje u školi“, 154.

¹⁸⁹ Antun Truhelka, „O školskoj disciplini uopće“ u *Napredak* 11 (1861), 161.

pripaziti na suučenike, kako mu se ne bi rugali.¹⁹⁰ Učitelj mora biti milosrdan i pun ljubavi, opraštati, ne smije kažnjavati iz osobnih razloga ili navike. Najbolje je djecu kazniti strogim pogledom, riječju, opomenom i svojim nezadovoljstvom, mudro piše da za sve postoji primjerena kazna: uskratiti ugodu i veselje zločestome, društvo nemirnom, odmor lijenčini, ne vjerovati brbljavom, osramotiti besramne.¹⁹¹ Mudro i rijetko tjelesno kažnjavati samo kad je najveća nužda, ako se ponavljani prekršaji nedaju drugom kaznom riješiti; poput moralne bolesti, zle svojevolje, prkosa, prekomjerne lakoumnosti ili krađe.

1861. nepoznat autor članka „Kako valja postupati s početnici, da jim škola omili i daju rado polaze?“, zakleti neprijatelj šibe kako se prozvaio, govori o nepovratnoj šteti koju za sobom ostavlja tjelesno kažnjavanje: „*Djaci, koji su bili najviše šibani, bjahu uvijek najgori, to je živa istina. Izgubili su s vremenom svaki sram, svaku poštenu ćud i postali su bezsramnici, te su napokon ipak morali ostaviti školu, deset putah gorji, nego li su u nju došli.*“¹⁹² Također osuđuje nečovječne i nemilosne učitelje koji kažnjavaju učenike za svaki mali propust, koji ih zapravo čini djetinjim, nipošto zločestim: „*...što su si kadšto u školi štogod u uho prišaptнули, ili si je koji nesrećom zamrljao kojom kapljicom crnila svoju artiju, ili je opet primio gdje na putu koju grudicu sniega u ruke.*“¹⁹³

Stjepan Basariček 1872. godine razlaže u članku pitanje „Treba li dokinuti tjelesnu kaznu“. Upozorava kako *neki krivo upućeni i pretjerani liberalci* nastoje ukloniti kaznu iz škole, vođeni „modernim“ pedagoškim idejama o slobodnoj volji.¹⁹⁴ Smatra da odrasli mogu slijediti slobodnu volju, ali da su djeca još nezrela i nerazvijena, potrebni su im autoriteti – prvo otac i majka, a zatim učitelj. Smatra da djeca trebaju graditi svoju poslušnost i pouzdanje u školi, te da s vremenom mogu naučiti slijediti obrasce ponašanja, bez kazni.¹⁹⁵

Ljuboje Dlustuš 1876. godine u opsežnom članku pod nazivom „Tjelesna kazna u školi“ opravdava tjelesno kažnjavanje navodeći stavove brojnih pedagoških teoretičara svjetskog glasa (poput Komenskog, Lockea, Franckea, Rousseaua, Jeana Paula...) koji je smatraju nužnom za prkos, pakost i neposluh. Dlustuš naglašava da tjelesna kazna nije lijepo sredstvo, budući da nanosi bol ona je protivna ljudskoj prirodi, ali je nužna, nije zamjenjiva. Smatra da

¹⁹⁰ Antun Truhelka, „O školskoj disciplini uopće“, 162.

¹⁹¹ Antun Truhelka, „O školskoj disciplini uopće“, 162, 163.

¹⁹² N.N. „Kako valja postupati...“, 281.

¹⁹³ N.N. „Kako valja postupati...“, 281.

¹⁹⁴ Stjepan Basariček, „Treba li dokinuti tjelesnu kaznu“ u *Napredak* 24 (1872), 1-2.

¹⁹⁵ Stjepan Basariček, „Treba li dokinuti tjelesnu kaznu“, 1-2.

tjelesna kazna više nije odgojno sredstvo, već sredstvo pedagojske terapije.¹⁹⁶ Ipak, spreman je promijeniti svoje mišljenje ukoliko se dokaže da je suvišna, da se može zamijeniti drugim odgojnim sredstvima, ali „...tek onda, kada budem iz ustiju koga učitelja čuo reći: „Ja sam proveo svoje učenike kroz četiri razreda, a nisam nijednoč upotriebio tjelesne kazne. Djeca su mi se marljivo učila, a poredak mi je u školi uvijek bio uzoran. Ako je gdje što i valjalo popraviti, sretno sam to svaki put obavio drugimi sredstvi, i nijednoč nisam osjetio potrebe, da se latim tjelesne kazne.“¹⁹⁷

1890. godine se Ljudevit Dvorniković osvrnuo na „Kazne i nagrade u svijetu racionalne pedagogije“. Ponovno zagovara tjelesnu kaznu, budući da je u nastavi najveći problem nemar i neposluh djece: „Ijen je, neće da se uči“.¹⁹⁸ Smatra da u pedagogiji i odgoju pomažu jedino kazne i nagrade, strah od tjelesne boli i šibu smatra najboljim sredstvom discipline i nauka s ciljem da se krivac popravi. Odgovor na njegovo razmišljanje uputio je Juro (Gjuro) Turić u članku „Da se razumijemo“. On tjelesno kažnjavanje u školama opravdava jedino teškim uvjetima u pučkom školstvu, gdje učitelji rade s djecom od 6 do 12 godina, često i s njih šezdesetak u jednoj učionici, što je protivno pravilima pedagogije. Naglašava da u pučkom školstvu dolazi do opreka teorije i prakse i da učitelji jednostavno ne mogu izaći na kraj s učenicima bez kazni.¹⁹⁹

Učitelj Mijat Stojanović u svojim se memoarima prisjeća dosta teških, gorkih i dosadnih satova. Smatra da su „zločesti“ učenici najčešće samo dječje lakomisleni, nestašni i lakoumni te će mudar i razborit učitelj lako izaći na kraj s njima. Ima zločestih koji su odgajani kao u trnju, iz njihovih je srca potrebno iščupati korov, odučiti ih od zlih navika i zasaditi nove. Učitelj koji voli svoj posao i koji je vješt u tome to uspjeva. Smatra da učenici dišu onim duhom kojim diše i njihov učitelj. Djeci je učitelj *ljubeći otac, odgojitelj, prijatelj, savjetnik, uzor krijeposti i putokaz*.²⁰⁰ Učitelj mora biti pravedan, nepristran, dosljedan, strog i strpljiv: „Strpljivost, strpljivost, strpljivost i opet strpljivost.“²⁰¹ S njim samim njegov učitelj i nije imao toliko strpljenja i bio je često kažnjavao, što mu on sam nije zamjerao, jer se, kako kaže, samo držao svog učenja. U njegovim memoarima nije spomenuto je li i sam koristio šibu i tjelesno kažnjavao učenike, ali spominje vrhovno pravilo kojeg se drži: „Ljubi učenike iskreno, pak će i oni tebe ljubiti i poslušni ti biti.“²⁰²

¹⁹⁶ Ljuboje Dlustuš, „Tjelesna kazna u školi“ u *Napredak* 21 (1876):1-2.

¹⁹⁷ Ljuboje Dlustuš, „Tjelesna kazna u školi“, 1.

¹⁹⁸ Ljudevit Dvorniković, „Kazne i nagrade u svijetu racionalne pedagogije“ u *Napredak* (1890.), 425.

¹⁹⁹ Gjuro Turić, „Da se razumijemo“ u *Napredak* (1891), 11.

²⁰⁰ Mijat Stojanović – *Sgode i nesgode moga života*, 115.

²⁰¹ Mijat Stojanović – *Sgode i nesgode moga života*, 116.

²⁰² Mijat Stojanović – *Sgode i nesgode moga života*, 52.

4.4 PREMA UKIDANJU TJELESNOG KAŽNJAVANJA

U školama diljem Europe tjelesno se kažnjavalo još desetljećima kasnije. Tek se 1979. u Švedskoj prvi puta donosi zakon opće zabrane bilo kakvog nasilja nad djetetom, uključujući i tjelesno kažnjavanje u školi.²⁰³ Kasnije su Poveljom UN-a zakon o zabrani redom prihvaćale zemlje članice. Konkretno je u Hrvatskoj 1999. godine prihvaćen zakon o zabrani nasilja i donesene uredbe o fizičkom kažnjavanju u školi. Učitelji su napustili šibu, ali nad učenicima se još uvijek često vršila vrsta netjelesnog nasilja, ono psihičko i društveno poput kritiziranja, omalovažavanja, davanja nezaslužene loše ocjene ili dodatne domaće zadaće, zabrane odlaska na odmor, udaljavanja iz učionice/isključivanja iz grupe i slično.²⁰⁴ Osobno sam za vrijeme svog školovanja svjedočila i stajanju u kutu, sjedenju u hodniku ispred učionice, podijeljenim *ćuška* ili pak prijetnjama štapom. Provođenje discipline u razredu dugo je ostalo u *sivoj zoni*, između školskih zakona i školske svakodnevice.

2015. godine službeno su propisane pedagoške mjere koje se poduzimaju u slučaju kršenja školskih pravila u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske. Ovisno o težini neprihvatljivog ponašanja učenici dobivaju odgovarajuću kaznu: opomena, ukor, strogi ukor i preseljenje u drugu školu (ili isključenje iz srednje škole). Tako se za *lakše* neprihvatljivo ponašanje poput nereda, buke, dovikivanja, pričanja nakon opomene, bacanja smeća, korištenja mobitela, uznemiravanja, naguravanja, gađanja stvarima, klađenja i kockanja dobiva opomena. Za *teže* povrede poput prepisivanja s mobitela ili tableta, omalovažavanja, vrijeđanja, širenja neistina i glasina, unošenja ili konzumiranja alkohola, cigareta ili droga, dovođenje neovlaštenih osoba koje su nanijele štetu školi ili osobama ili pak uništavanje imovine kazna je ukor. Strogi ukor (ili opomena pred isključenje u srednjoj školi) kazna je za *teške* povrede poput poticanja nasilja ili govora mržnje, krivotvorenje ispričnica, krađe, prisile, uništavanje službene školske dokumentacije ili unošenja oružja i opasnih predmeta. Najteže, *osobito teške* povrede kažnjavaju se preseljenjem u drugu školu (isključivanjem iz srednje škole): krivotvorenje službene školske dokumentacije, objavljivanje materijala koji vrijeđa ugled, čast i dostojanstvo druge osobe, teška krađa, ugrožavanje sigurnosti učenika ili radnika škole i nasilno ponašanje.²⁰⁵ Osim za neprihvatljivo ponašanje, pedagoške mjere se izriču i zbog broja neopravdanih sati. Time su ujednačeni kriteriji prema svim učenicima i

²⁰³ Lora Vidović, „Tjelesno kažnjavanje djece u obitelji“ u *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 15 (2008), 304.

²⁰⁴ Kristina Smolčić, „Odnos kažnjavanja i samopoštovanja kod učenika rane školske dobi“ (Split: Filozofski fakultet, diplomski rad, 2015.)

²⁰⁵ Pravilnik o kriterijima za izricanje pedagoških mjera, *Narodne novine* 94/15.

učenicama u svim školama Republike Hrvatske. Iako je naizgled povećan broj izrečenih pedagoških mjera, zanimljivo je već prve godine primjene novog Pravilnika vidjeti poboljšanje u vidu smanjenja broja neopravdanih izostanaka. U osnovnim školama je u šk. god. 2013./2014. ukupno 339.436 neopravdanih sati, 2014./2015. 330.600 sati, a 2015./2016. godine 245.296 sati.²⁰⁶ Zanimljiv je i podatak iz školske godine 2014./2015. kada su izrečene ukupno 88.593 pedagoške mjere u osnovnim školama. Od toga je zbog neprimjerenog ponašanja izrečena pedagoška mjera za 4.634 učenika osnovne škole. Od toga je većini učenika osnovne škole kao pedagoška mjera izrečena pisana opomena (za 2.516 učenika).²⁰⁷

---

²⁰⁶ Podaci na upit iz Ministarstva odgoja i obrazovanja.

²⁰⁷ Podaci na upit iz Ministarstva odgoja i obrazovanja.

5. ZAKLJUČAK

Od početaka školstva i pedagogije kroz određene se sustave provodila disciplina i poduzimale se određene disciplinske mjere. S razvojem društva one mijenjaju svoj oblik i načine provođenja. Zapadno društvo 19. stoljeća jače je nego ikad zagovaralo ali i propitkivalo provođenje discipline u društvu. Kroz odgoj i obrazovanje ono nastoji od malih nogu izgraditi pojedinca koji će se uklopiti u postojeći društveni sustav i prihvatiti državu kao autoritet. Pri tome poduzima niz disciplinskih mjera, permissivnih ali i represivnih - poput tjelesnog kažnjavanja. U 19. se stoljeću intenzivnije razvija i pedagogija koje s druge strane propitkuje potrebu tjelesnog kažnjavanja u odgoju pojedinca i otvara put humanističkim teorijama. Među prosvjetom, već podijeljenom na onu sekularnu i onu privrženu kleru, s druge strane dolazi do podjele na pristaše i zagovornike tjelesnog kažnjavanja. Svojevremeno je ono bilo pokušano zabranjeno zakonom, ali u praksi i dalje provođeno, što potvrđuje i kontinuirano kažnjavanje šibom u navedenim školama.

Praksa vođenja sramotnih knjiga, neslužbenih školskih zapisnika kažnjavanja, već i samim imenom prihvaćena je tokom 19. stoljeća diljem škola kao mjera upozorenja drugim učenicima. U Hrvatskom školskom muzeju sačuvan je vrijedan primjerak *Zagrebačke sramotne knjige*, koja bilježi učeničke prijestupe i određene im kazne od 1857. do 1893. godine u dvjema zagrebačkim školama, Glavnoj učionici (od 1857. do 1875.) i Donjogradskoj pučkoj školi (od 1875. do 1894.). Kroz nekoliko desetljeća bilježenja u njene je listove upisano oko tisuću učenika počinivši prijestupe poput nepristojnog ponašanja ili govora za vrijeme nastave, drskosti, pljuvanja, bacanja kamenja, tučnjave na ulici, krađe, kašnjenja na nastavu ili skitanja. Progovara o tada prihvaćenim i propisanim disciplinskim mjerama koje učitelji poduzimaju poput šibanja, zatvaranja u zatvor, podijelom ukora, opomena ili pak samo upisom u Knjigu kao upozorenje ne bi li svoje đake naučili pokornosti i poslušnosti.

Proučavajući zapise u Sramotnoj knjizi uspoređivala sam ih sa suvremenim promišljanjima u časopisu *Napredak*, memoarima ili pak u zapisima sa učiteljskih sjednica. Školski je sustav zbilja nastojao unaprijediti disciplinu u školi, sve više se približavajući humanističkom odgoju, ali je provođenje tih mjera u 19. stoljeću još uvijek najvećim dijelom u ovlasti samog učitelja u njegovom vlastitom razredu. Učitelj ostaje „alfa i omega“ svom razredu te svojim odgojnim i disciplinskim mjerama nastoji graditi (ili će rušiti) autoritet koji će učenici kasnije preslikati u društvu.

Zagrebačka Sramotna knjiga izvanredan je primjer za proučavanje đачke svakodnevice, one u okrilju škole ali i unutar obiteljskog života. Svjedoči nam o isprepletenosti autoriteta roditelja i učitelja koji ne prestaju ulaskom ili izlaskom iz škole, već ih svakodnevno nadziru tokom školovanja. Također, zahvaljujući ispravljeno postavljenoj atribuciji možemo rekonstruirati dio povijesti dviju zagrebačkih škola, posebno Donjogradske pučke škole čija se tradicija na istom mjestu nastavlja i dan danas.

Na kraju, *Sramotna knjiga* postaje i osobna, otkrivajući nam osobnosti i interese pojedinaca koji su (ne htijući) svojim ponašanjem ostali trajno zabilježeni u crnu knjigu, knjigu srama. Stotinu godina kasnije sa suosjećanjem čitamo o bolnim udarcima šibom ili usamljenim satima u školskom zatvoru, ali i sa simpatijom na danas neuobičajene dječачke nestašluke i pustolovine.

6. IZVORI I LITERATURA

NEOBJAVLJENI IZVORI

HR-DAZG-207 Državna mješovita pučka škola u Samostanskoj ulici:

Glavni imenik (matica) školskih sposobnjakah obće pučke škole u Zagrebu (dolnji grad) 1877.-1878., 1885.-1886., 1890.-1891.

Školska spomenica Donjogradske obće pučke dječjačke škole u Zagrebu od njezina postanka g. 1865. do konca škol. god. 1909/10.

Zapisnici učiteljskih sjednica Donjogradske pučke škole

HR-DAZG-194 Državna mješovita pučka škola Gornji Grad

HŠM A 185 Sramotna knjiga Glavne učione u Zagrebu. Zagreb, 1857.-1893. Arhivska zbirka Hrvatskog školskog muzeja.

OBJAVLJENI IZVORI

ŠKOLSKA IZVJEŠĆA I ZAKONODAVSTVO

Godišnje izvješće nižih pučkih škola slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za šk. god. 1898./1899. Zagreb, 1899.

Izvēstje o Kraljevskom učiteljištu i glavnih pučkih učionah slobodn. kraljevskoga i glavnog grada Zagreba, šk. god. 1860. - 1875. Zagreb, 1861. - 1875.

Izveštaj škole pučke i šegrtske Zagreb, škol. godine 1876.-1917. Zagreb, 1877.-1917.

Naredbe izdane na osnovu školskog zakona od 14. listopada 1874. do konca godine 1882., Zagreb, 1884.

Pravilnik o kriterijima za izricanje pedagoških mjera. Zagreb: Narodne novine, 2015.

Školski i nastavni red za pučke učione u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb: Narodne novine, 1875.

SUVREMENI NOVINSKI ČLANCI I MEMOARI

Basariček, Stjepan. „Treba li dokinuti tjelesnu kaznu“. *Napredak* 24 (1872): 1-2.

Dlustuš, Ljuboje. „Tjelesna kazna u školi“. *Napredak* 21, 22 (1876):1-2.

Dvorniković, Ljudevit. „Kazne i nagrade u svijetu racionalne pedagogije“. *Napredak* (1890.): 425-426.

Filipović, Ivan. „Djetinje ponašanje“. *Napredak* 5 (1859): 71-72.

Filipović, Ivan. „Psovanje i ruženje u školi“. *Napredak* 10 (1860): 153-154.

Hirc, Dragutin. *Stari Zagreb – Gradec i Grič*. Sv. I. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.

Kirin, Josip. „Razvitak hrvatskoga pučkoga školstva“. *Napredak* 15 (1886): 1-3.

Mijat Stojanović – Sgode i nesgode moga života. Ur. Župan, Dinko, Stanko Andrić i Damir Matanović. Slavonski Brod – Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Hrvatski školski muzej, 2015.

Nepoznat autor. „Kako valja postupati s početnici, da jim škola omili i daju rado polaze“. *Napredak* 18 (1861): 280-282.

Napredak, školski časopis. 1859.-1892.

P.O. „O zatvoru djaka preko podne spojenu sa gladovanjem“. *Napredak* 6 (1875): 90-91.

Šćepanek, Franjo. „Tjelesna kazna u školi ima se ukinuti“. *Napredak* (1869): 293-294.

Truhelka, Antun. „O školskoj disciplini uopće“. *Napredak* 11 (1861): 161-163.

Turić, Gjuro. „Da se razumijemo“. *Napredak* (1891): 11-12.

Velebićanin, M. „Nekoliko riečij o samôruni“. *Napredak* 23 (1872): 180-181.

Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1994.

LITERATURA

Basariček, Stjepan. *Pedagogija, posebna nauka o obuci*. Zagreb: Naklada Hrvatskog pedagoško-književnoga zbora, 1895.

Batinić, Štefka. „Zbirka školskih izvješća Hrvatskog školskog muzeja“. *Muzeologija* 48/49 (2012): 223-231.

Batinić, Štefka. “Crna pedagogija” u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća.“ *Anali za povijest odgoja* 4 (2005): 37-49.

Cuvaj, Antun. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas I-XI*. Zagreb: trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, 1910.

Dumbović, Ivan. *Milka Pogačić - društveni i pedagoški rad*. Zagreb: Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1979.

Farkaš Vukotinović, Ljudevit. *Něšto o školah pučkih – rěč u svoje vrěme*. Zagreb: Franjo Supan, 1844.

Franković, Dragutin, ur. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

Franković Dragutin, ur. *Sto godina rada Hrvatskog pedagoško-književnog društva u Hrvatskoj 1871.-1971*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1971.

Gossen, Diane Chelsom. *Restitucija: preobrazba školske discipline*. Zagreb: Alinea, 1994.

Govekar Okoliš, Monika. *Disciplina in vzgojni režim v gimnazijah na Slovenskem v letih 1849-1914*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001.

Govekar Okoliš, Monika. „Pedagoško poimanje discipline u slovenskim školama na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“. *Anali za povijest odgoja* 4 (2005): 25-36.

Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb: Globus, 1985.

Gross, Mirjana i Szabo Agneza. *Prema hrvatskom građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.

Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija*. Zagreb: Novi liber, 1996.

Hajnc, Lidija. „Opravdanost opravdanih izostanaka“. *Odgoj i škola : zbornik radova* 31(1985): 101-103.

Horbec, Ivana, Matasović Maja, Švoger Vlasta, ur. *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj I.: Zakonodavni okvir*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.

Iveljić, Iskra. *Očevi i sinovi: privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam international, 2007.

Ježić, Hana. „Primjena kritike i pohvale u razrednoj disciplini“. Zagreb: Filozofski fakultet (diplomski rad) 2015.

Lončar, Ljubica. „Školski zakon i izgradnja školskog sistema za vlade Narodne stranke i u doba Khuenove madžarizacije“. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* 6 (1958): 150-237.

Miljković, Dubravka. „Školske spomenice – ljetopisi – anali“. *Život i škola* 44 (1995): 115 -130.

Modrić Blivajs, Dunja. „Pedagoški standardi nekad i danas“. *Povijest u nastavi* V (2007): 27-36.

Modrić Blivajs, Dunja. „Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine“. *Povijesni prilozi* 32 (2007): 209-220.

Tauš, Josipa, Emerik Munjiza. „Represivne i permissivne mjere u odgoju djece mlađe školske dobi“. *Život i škola* 15-16 (2006): 69-78.

Topolovec, Mihaela: Povijesni razvoj osnovnih škola na širem području grada Zagreba – dokumenti Državnog arhiva u Zagrebu. *Anali za povijest odgoja* 4 (2005): 135–151.

Munjiza, Emerik. „Dvije stotine i pedeset godina kontinuiranog školstva u Velikoj Kopanici 1764./65.-2014./15 godine“. *Scrinia Slavonica* 5 (2005): 151-163.

Munjiza, Emerik. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Filozofski fakultet Osijek i HPKZ Slavonski Brod, 2009.

Ograjšek Gorenjak, Ida. „Reforma obrazovnog sustava kao jedno od ključnih društvenih pitanja 19. stoljeća“. *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest* 39 (2007): 57-96.

Raguž, Mirko. „Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“. *Senjski zbornik* 37 (2010): 87-98.

Smolčić, Kristina. „Odnos kažnjavanja i samopoštovanja kod učenika rane školske dobi“. Split: Filozofski fakultet (diplomski rad), 2015.

Okoliš, Stane i dr., ur. *Šolska kronika - zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje 2003/2*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2003.

Topolovec Rozga, Mihaela. *Blago iz školske škrinje*. Zagreb: Državni arhiv u Zagrebu, 2009.

Vidović, Lora. „Tjelesno kažnjavanje djece u obitelji“. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 15 (2008): 303-320.

Vizek Vidović, Vlasta, Rijavec Majda, Vlahović-Štetić Vesna, Miljković Dubravka. *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP VERN, 2003.

Zagrebački leksikon. Škole. II. Zagreb: LZMK, 2006.

Zrilić, Smiljana. „Neke potencijalno relevantne sociodemografske varijable školskih izostanaka“. *Odgovorne znanosti* 9 (2007): 41-65.

Žegor, Snježana, ur. *Od početnice do slovnice – iščitavanje školskih udžbenika i priručnika*. Državni arhiv u Sisku, Sisak, 2013.

Župan, Dinko. „Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st.“ *RADOVI – Zavod za hrvatsku povijest* 40 (2008): 189-208.

Župan, Dinko. „Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića“. Zagreb: Filozofski fakultet (magistarski rad), 2002.

Župan, Dinko. Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.). *Scrinia Slavonica* 2 (2002): 277-292.

Župan, Dinko. „Živio svijetli ban!“ (Kako je u školskim spomenicama i izvještajima zabilježen posjet bana Dragutina Khuena-Héderváryja nekim mjestima Virovitičke županije 1889. i 1893.). *Scrinia Slavonica* 10 (2010): 212-225.

BAZE PODATAKA I INTERNETSKE STRANICE

Arhinet - nacionalni arhivski informacijski sustav. <http://arhinet.arhiv.hr/default.aspx> (lipanj, 2017.)

Državni arhiv u Zagrebu. <http://daz.hr/> (posjet svibanj, 2017.)

Hrvatski školski muzej. <http://www.hsmuzej.hr/index.asp> (posjet svibanj, 2017.)

Metelgrad - digitalna knjižnica i čitaonica. <http://library.foi.hr/metelgrad/index.php> (posjet lipanj, 2017.)

Monografija OŠ JJ Strossmayera. <http://www.os-jjstrossmayera-zg.skole.hr/monografija-skole> (posjet svibanj, 2017.)

Projekt „Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj“.
<http://histedu.isp.hr/> (posjet rujan, 2017.)

Stari hrvatski časopisi – portal digitaliziranih časopisa. <http://dnc.nsk.hr/journals/Search.aspx>
(posjet rujan, 2017.)

ILUSTRACIJE

Slika br.1. Dargelas, Andre Henri - Put oko svijeta (Le Tour Du Monde)
(preuzeto s: http://www.wikigallery.org/wiki/painting_388612/Andre-Henri-Dargelas/Le-Tour-Du-Monde)

Slika br.2. Ban Ivan Mažuranić
(preuzeto s: https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Ma%C5%BEurani%C4%87)

Slika br.3. Časopis Napredak, prvi broj
(preuzeto s: <http://dnc.nsk.hr/DataServices/Image.ashx?id=dd26e9a4-f456-4b1c-9b8c-f9b4df4eef1f&type=65536>)

Slika br.4. Zgrada Donjogradske pučke škole (danas OŠ J.J.Strossmayera), oko 1900.g.
(preuzeto s: http://www.os-jjstrossmayera-zg.skole.hr/wp-content/uploads/2016/08/Mf-665-7_2-min-1024x800.jpg)

Slika br.5. Prikaz učionice 19. stoljeća u Hrvatskom školskom muzeju
(preuzeto s: <http://www.hsmuzej.hr/include/images/soba10.jpg>)

Slika br.6. John George Brown – Banda (The Gang), oko 1894.
(preuzeto s: [http://img.wikioo.org/ADC/Art.nsf/O/8LJ82G/\\$File/John-George-Brown-The-Gang.JPG](http://img.wikioo.org/ADC/Art.nsf/O/8LJ82G/$File/John-George-Brown-The-Gang.JPG))

Slika br.7. Sramotna knjiga Glavne učione (HŠM)
(preuzeto s: <http://www.hsmuzej.hr/hrv/predmet.asp?p=3919>)

Slika br.8. Stranica iz Sramotne knjige Glavne učione (HŠM)
(preuzeto s: <http://www.hsmuzej.hr/hr/sadrzaj/zbirke/arhivska-zbirka>)

Slika br.9. Karikatura iz američkih novina The Queensland figaro, 1888.
(preuzeto s:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/eb/StateLibQld_I_113036_Cartoon_of_students_receiving_the_cane%2C_1888.jpg)

Slika br. 10. John George Brown – Promatrajući štand s voćem (Eyeing the fruit stand), oko 1884.
(preuzeto s: <https://i.pinimg.com/736x/fc/79/f0/fc79f0bb34190a7c70d32afd1b625516--fruit-stands-the-fruit.jpg>)

Slika br. 11. Učitelji Vjenceslav Mařík i Ferdo Vuksanović
(preuzeto s: <http://library.foi.hr/knjige/knjiga.aspx?C=1083&broj=1>)

Slika br.12. Učiteljski zbor Donjogradske pučke škole 1893.
(preuzeto s: <http://www.os-jjstrossmayera-zg.skole.hr/wp-content/uploads/2016/08/Mf-1044-min-1024x750.jpg>)

7. SAŽETAK

Tokom 19. stoljeća, u zapadnom sustavu školovanja, kao jedna od disciplinskih mjera provodi se praksa vođenja sramotnih ili crnih knjiga. U Hrvatskom školskom muzeju čuva se vrijedna kopija sramotne knjige iz Zagreba, poznata kao Sramotna knjiga Glavne učione. Istraživanje se temelji na rukopisnim zapisima nepoželjnog ponašanja učenika i za to dobivenih kazni od 1857. do 1893. godine u dvije škole u Zagrebu, Glavnoj učioni (1857.-1875.) i Donjogradskoj pučkoj školi (1875.-1894.). U tom razdoblju poimence je prijavljeno oko tisuću učenika zbog lošeg ponašanja ili kršenja školskih pravila (poput nepristojnog ponašanja ili govora u školi, psovke, pljuvanja, bacanja kamenja, uličnih borbi, krađe, kašnjenja na nastavu ili skitanja). Za svaki prekršaj učenik bi bio zabilježen u Knjigu ili dodatno kažnjen zatvorom, klečanjem ili šibanjem. U ovom istraživanju, zajedno s učenicima, zabilježeni su i analizirani svi prijestupi te uspoređeni s poduzetim disciplinskim mjerama. Istraživanje je također otkrilo pogrešnu atribuciju same Knjige, vodi se i čuva u dvije škole, a ne samo jednoj, kojoj je službeno pripisana.

KLJUČNE RIJEČI

Sramotna knjiga, tjelesno kažnjavanje, disciplina, disciplinske mjere, Zagreb, učenici, učitelji, školstvo, 19. stoljeće

SUMMARY

During the 19th century, as one of disciplinary measures in western schooling system was accepted the practice of recording school punishment books, also called “black books”. A valuable copy of the punishment book from Zagreb, known as *Sramotna knjiga Glavne učione*, has been keeping in Croatian School Museum. The research is based on a handwritten records of undesired behavior of students and punishments from 1857 to 1893 in two primary schools in Zagreb, *Glavna učiona* (from 1857 to 1875) and *Donjogradska pučka škola* (from 1875 to 1894). Through a few decades of records, about one thousand students have been reported for misbehaving or violating the school rules, such as rude behavior or speech at school, swearing, spitting, throwing rocks, street fights, theft, skipping classes or wandering the streets. For every offense they would be recorded in the punishment book, or even punished with imprisonment, kneeling or caning. All recorded offenses and students

have been analyzed and compared with taken disciplinary measures. Research also discovered wrong attribution of The Book itself, missing additional place of keeping and recording.

KEYWORDS

Sramotna knjiga, corporal punishment, discipline, disciplinary measures, Zagreb, pupils, teachers, school system, 19. century